

Kaznenopravna zaštita društva i države u drevnoj Mezopotamiji

Letić, Lea

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:901861>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-08**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

Sveučilište u Zagrebu

Pravni fakultet

Katedra za opću povijest prava i države

Lea Letić

**KAZNENOPRAVNA ZAŠTITA DRUŠTVA I DRŽAVE U DREVNOJ
MEZOPOTAMIJI**

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Miran Marelja

Zagreb, studeni 2022.

IZJAVA O IZVORNOSTI

Ja, Lea Letić, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih.

(potpis studenta)

SAŽETAK

Napredak ljudske civilizacije rano je iziskivao razvoj normi usmjerenih na zaštitu društva i države. Korijene toga razvoja, relevantnog za europski prostor, trebaju se potražiti u drevnoj Mezopotamiji, tj. prostoru između rijeka Eufrata i Tigrisa. Pojavom klinastog pisma te razvojem državnosti i prava nastaju prvi pisani zakonici, od kojih su neki sačuvani do današnjeg vremena. Ti svjedoci vremena i čuvari pravde često razlažu pravne situacije koje odstupaju od uobičajenih normi ondašnjeg društvenog života i ponašanja. Od brojnih zakonika mezopotamskih vladara – legislatora, najčuveniji je onaj starobabilonskog vladara Hamurabija. Njegov zakonik osmišljen za vladanje golemim državnim prostorom ujedno je i plod usklađivanja sumerske prakse sa vrijednostima njegova vladajućeg amoritskog soja, pa time i prilagodbe društvenog (i pravnog) sustava novom društvu. Vodeći se prvenstveno Hamurabijevim zakonikom, u radu se razmatraju i drugi drevni zakoni, pri čemu je istraživanje usmjereno na kaznenopravne aspekte zaštite društva i onovremene države.

KLJUČNE RIJEČI: Mezopotamija, zaštita društva i države, drevni zakoni, Hamurabijev zakonik, kazneno pravo

SUMMARY

As civilization progressed, it became essential to develop norms of behavior that were intended to protect society and the state at the same time. The roots of this development, relevant for the European area, must be sought in ancient Mesopotamia, i.e. the area between the Euphrates and Tigris rivers. The appearance of the cuneiform script and the development of statehood and law led to the creation of the first written codes, some of which have been preserved to this day. These witnesses of the times and guardians of justice often explain legal situations that deviated from the usual norms of social life and behavior at that time. Hammurabi's code is the most famous out of the many codes created by Mesopotamian kings - legislators. His code, designed for the governance of vast national territories, is at the same time the result of harmonizing Sumerian practice with the viewpoints of his Amorite tribe, thus also adapting the social (and legal) system to the new society. This paper focuses on the criminal law aspects of society and state protection, guided primarily by Hammurabi's code, as well as other ancient laws.

KEYWORDS: Mesopotamia, protection of society and the state, law codes, Hammurabi, criminal law

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. RAZVOJ DRŽAVNOSTI U MEZOPOTAMIJI DO USPONA BABILONSKE DRŽAVE .2	
2.1. PRAVO U DREVNOJ MEZOPOTAMIJI.....	3
2.2. REFORMSKI EDIKT URUKAGINE	4
2.3. UR-NAMUOV ZAKONIK.....	6
2.4. LIPIT-IŠTAROV ZAKONIK	7
2.5. BILALAMIN ZAKONIK	8
3. STAROBABILONSKA DRŽAVA.....	9
3.1. HAMURABIJEV ZAKONIK	11
3.2. STRATIFIKACIJA STAROBABILONSKOG DRUŠTVA	12
3.3. KAZNENO PRAVO I KLASIFIKACIJA KAZNENIH DJELA U ZAKONIKU	14
3.3.1 KAZNENA DJELA PROTIV ŽIVOTA I TIJELA	17
3.3.2. KAZNENA DJELA PROTIV IMOVINE.....	20
3.3.3. KAZNENA DJELA PROTIV SLUŽBENE DUŽNOSTI.....	22
3.3.4. KAZNENA DJELA PROTIV OBITELJI	23
3.3.5. KAZNENA DJELA PROTIV PRAVOSUĐA.....	23
4. ZAŠTITA DRUŠTVA U DREVNIM ZAKONICIMA BLISKOG ISTOKA.....	24
4.1. TORA.....	24
4.2. HETITSKI ZAKONI	25
4.3. ASIRSKI ZAKONI.....	27
5. ZAKLJUČAK	30
6. POPIS LITERATURE.....	32

1. UVOD

Razvoj svijesti o potrebi zaštite društva i države započeo je prije više od 4000 godina. U ovom radu vratit ćemo se u daleku prošlost i razmotriti neke od najstarijih pisanih zakona drevne Mezopotamije. Ovi drevni zakonici nisu zakoni koji pripadaju jednom državnom sustavu, već su rezultat različitih društava, s različitim jezicima i kulturama, koja su nastajala i propadala, izmjenjujući se tako tijekom tisuća godina. Unatoč činjenici njihove široke vremenske i prostorne rasprostranjenosti, ovi pravni akti dijele sličnosti u stilu i sadržaju. Društva se, kao i pojedinci, poznaju po djelima, a društva koja su se razvila na području Mezopotamije iza sebe su ostavila mnoštvo pravnih tekstova – zakonika i drugih zakonskih odredbi u fragmentima pomoću kojih dobivamo odgovore na složena pitanja: Tko i u kojoj mjeri treba uživati zaštitu društva kojem pripada? Pod kojim pretpostavkama nekog treba smatrati krivim za zločin? Kakav je to autoritet temeljem kojeg država kažnjava zločince? Objavom pravnih akata nastojalo se utjecati na stanovništvo, uspostaviti red, urediti odnose te zaštititi društvo i državu od pojedinaca, skupina ili nositelja vlasti koji im svojim nezakonitim ponašanjem štete.

Rad se sastoji od više cjelina, na samom početku upoznat ćemo se s nastankom državnosti na području Mezopotamije, značajkama mezopotamskog prava i prvim zakonima kojima se nastojalo zaštititi društvo i poredak, pri čemu značajno mjesto ima edikt Urukagine vladara Lagaša iz sredine trećeg tisućljeća pr. n. e., ujedno i najstariji sačuvani zapis kojim se proklamira amnestija. Potom će se razmotriti primjeri zaštite društva i države u zakoniku vladara Ur-Namua, čiji je sadržaj složeniji od prethodnog, a razmotrit će se i za temu relevantni zakonici Lipit-Ištara i Bilalame. Središnji dio rada usmjeren je na starobabilonsku državu, koja je trajala od 19. do 16. tisućljeća pr. n. e., s posebnim naglaskom na razdoblje Hamurabijeve vladavine. Proučit će se stratifikacija starobabilonskog društva te analizirati razlike između pripadnika različitih društvenih klasa. Posljedično, proučavat će se kazneno pravo u Hamurabijevu zakoniku, klasifikacija kaznenih djela i primjena različitih kazni kako bi se dobila jasnija slika o ulozi kaznenog prava u zaštiti ovog društvenog i državnog poretka. Na samom kraju razmotrit će se zakonici nastali na širem području drevnog Bliskog istoka kako bi se usporedili i razumjeli aspekti zaštite društva u tim zakoncima. Osvrt će primarno biti usmjeren na razlike u zaštiti društva između Hamurabijeva zakonika i hebrejske Tore, koje su predmet polemike različitih povjesničara i pravnih stručnjaka, pri čemu posebnu važnost imaju kazne kojima štitilo društvo. Konačno, rad sadržajno zaokružuje utjecaj Hamurabijeva

zakonika na zaštitu društva i države u hetitskim i srednje-asirskim zakonima, koji se razlikuju po svome duhu i načinu propisivanja kazni.

2. RAZVOJ DRŽAVNOSTI U MEZOPOTAMIJI DO USPONA BABILONSKE DRŽAVE

Geografsko područje Mezopotamije, odnosno teritorij između rijeka Eufrat i Tigris, kolijevka je razvoja drevne civilizacije. Ova regija se proteže preko jugozapadne Azije, od Perzijskog zaljeva do Armenskog gorja, obuhvaćajući tako dijelove današnjeg Iraka, istočne Sirije i jugoistočne Turske. Na tlu Mezopotamije tijekom petog i četvrtog tisućljeća pr. n. e. trajno se naseljavaju pojedina plemena koja osnivaju prva naselja, da bi se u drugoj polovici četvrtog tisućljeća pr. n. e. na jugu Mezopotamije zvanom Sumer počeli javljati prvi tragovi državnosti, koji se nešto kasnije, tijekom trećeg tisućljeća, javljaju i u Akadu, području koje se nalazi na sjeveru Mezopotamije.¹ U razdoblju dominacije sumerskog grada Uruka krajem četvrtog i početkom trećeg tisućljeća pr. n. e., došlo je do političkog i gospodarskog procvata gradova-država, koji su se razvijali kao teokracije.² Tijekom trećeg tisućljeća gradovi-države Sumera i Akada bili su u čestim međusobnim sukobima uslijed njihova teritorijalnog širenja. Do drugog tisućljeća pr. n. e. njima upravljaju prvosvećenici, koji u svojim svjetovnim nadležnostima nose naziv *ensi*.³ Prvosvećenici i hram gradskog boga zaštitnika središte su i poluga sve vlasti, a bog kao onozemaljski gospodar vladao je preko prvosvećenika. Hram je središte društvenog života, on ima duhovnu, gospodarsku i upravnu ulogu, no s vremenom se hram zatvara za obične građane, a svećenstvo, kao hramsko-državna uprava, pretjeruje u poistovjećivanju s bogom zaštitnikom, zbog čega je 2400. pr. n. e. u državi Lagaš vladar Urukagina ukinuo sve novostvorene privilegije svećenstva; drugim riječima, provedena reforma bila je pokušaj odvajanja uloge prvosvećenika od vladareve svjetovne službe, koju najviše karakterizira vojno zapovijedanje.⁴

¹ Mintas – Hodak, Lj., Rašić, M., *Uvod u državu i pravo*, Zagreb, MATE d.o.o., 2016., str. 5.

² Mrežno izdanje Hrvatske enciklopedije definira teokraciju (grč. θεοκρατία) kao „oblik vladavine koji se legitimira božjom voljom i u kojem državni (svjetovni) i religijski poredak čine jedinstvo. Određuje ju vlast jedne osobe (monokracija) kojoj se pridaje autoritet božanstva, ili vlast svećeničke kaste (hijerokracija) u ime božanstva.“ Vidi: Hrvatska enciklopedija (mrežno izdanje), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, izvor dostupan na mrežnoj stranici: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=60863>, posjećeno 23. listopada 2022.

³ Kurtović, Š., *Opća povijest prava i države, I. Knjiga Stari i Srednji vijek*, Zagreb, Pravni fakultet u Zagrebu, 1992., str. 45-46.

⁴ *Ibidem*, op. cit. (bilj. 3), str. 46-47. Uvedeno dvojstvo ima prednosti i nedostatke. Naime, jasno je kako je lakše naći dvojicu od kojih svaki ima sposobnost za jednu od službi, no nedostatak se ogleda u odnosu između dviju najviših vlasti.

Oko 2350. g. pr. n. e. Sargon I., vladar akadskog grada Kiša, postaje kralj Akada i Sumera, a nastalo ujedinjenje došlo je nakon dugog razdoblja političkog, pravnog, kulturnog i jezičnog partikularizma. Shodno tomu, ujedinjenje nije značilo i prestanak posebnosti pokorenih gradova-država koji su iza sebe imali višestoljetnu, a neki i tisućljetnu povijest.⁵ Mezopotamija ostaje tako ujedinjena oko jednoga stoljeća, sve do uspona Gutejaca, koji se tijekom svoje stoljetne vladavine potpuno asimiliraju te nestaju kao narod, a njihovu je vlast srušio prvosvećenik grada Uruka.⁶ Potom slijedi razdoblje „sumerske renesanse“, u kojem se obnavljaju gradovi-države kao oblik uprave, no stvaraju se velike razlike unutar društva i broj pobuna raste. Amoriti uznemiruju vanjske granice, a Sumerani čine manjinu u vlastitom društvu. Akadski jezik u svakodnevnoj je uporabi te je on i jezik međunarodne komunikacije, kao i birokratski jezik toga podneblja, stoga nije neobično da su posljednji vladari III. urske dinastije nosili semitska imena.⁷ U kasnom razdoblju, što dobro ilustrira doba III. urske dinastije, uprava se u Sumeru mijenja pod stranim utjecajem i zarad novih prilika, pa prvosvećenici gradova-država postaju kraljevski namjesnici ili lugali, što znači da je uloga koju su prije obnašali hram i hramski službenici sada u rukama vladara i njemu podložnih službenika.⁸ Bez obzira na nastale promjene unutar uprave, u općem rasulu zbog Amoritske invazije 1955. g. pr. n. e. pada grad Ur, a posljednji sumerski vladar traži spas bijegom u Elam. Ipak, kasniji narodi koji su stvorili države u Mezopotamiji preuzeli su izgrađene društvene obrasce od kulturno nadmoćnijih Sumerana.

2.1. PRAVO U DREVNOJ MEZOPOTAMIJI

Izum klinastog pisma važna je ostavština mezopotamske civilizacije. Pisanjem je povijest postala bezvremena i neizbrisiva; obilje pronađenih pisanih izvora vraća nas poput vremeplova u davno prošla vremena, a budući da u drevnom svijetu ne postoji ništa slično ni u jednoj drugoj zemlji, jasno je kako ti izvori čine početno poglavlje u povijesti prava.⁹ Drevni Mezopotamci vjerovali su da su zakoni samo aspekt kozmičkog poretka, pa su stoga i njegov dar, a ovozemaljska država smatrana je preslikom „prave“ nebeske države u kojoj je svjetovni vladar kao privremeni povjerenik, odgovoran pred bogovima za provedbu zakona, dok su svjetovni zakoni samo odraz onih „božanskih“, koji su nepromjenjivi i vječni. Ako su se

⁵ *Ibidem*, op. cit. (bilj. 3), str. 47.

⁶ Kale, E., *Povijest civilizacija*, Zagreb, Školska knjiga, 1988., str. 41.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, op. cit. (bilj. 6), str. 47.

⁹ Speiser, E., A., „Cuneiform Law and the History of Civilization“, *Proceedings of the American Philosophical Society*, American Philosophical Society, sv. 107, br. 6, 1963., str. 536.

zemaljski zakoni revidirali i dopunjavali, pritom se nužno vodilo računa o usklađenosti s božanskim zakonima.¹⁰ Višić navodi da su prema vjerovanju drevnih Mezopotamaca bogovi odgovorni za nejednakost u društvu, odnosno društvene klase.¹¹ Naime, bogovi su ti koji su odredili da jedan zakon vrijedi za bogate, a drugi za siromašne.¹² Preslikavanje nebeskog poretka i društvene nejednakosti, a time i pravne nejednakosti među ljudima, predstavlja načelo svojstveno obilježjima drevnih mezopotamskih zakonika. Pritom treba imati na umu da se mezopotamski zakonici ne mogu smatrati zakonicima u suvremenom smislu riječi. Naime, oni nisu kodifikacije zakona koji su se primjenjivali u tim državama u danom trenutku niti su zakoni nastali na temelju teorijskog razmatranja određenih životnih slučajeva, već se radi o popisu pravnih slučajeva koji zbog svoje specifičnosti često odstupaju od običajnih normi ponašanja.¹³ Woolley napominje kako zakonodavac niti ne pokušava stvoriti kakav *corpus iuris*, već samo objavljuje listu ispravaka onih odredaba ranijih drevnih praksi koje bi se zbog izmijenjenih uvjeta morale revidirati i dopuniti.¹⁴ Ne spominju se odredbe kojima ispravci nisu potrebni s obzirom na to da se njihovo poznavanje uzima kao nešto što je samo po sebi razumljivo, a sve normativne intervencije su kazuističke prirode, tj. ni u kom slučaju ne predstavljaju produkt teorijske nadogradnje.¹⁵

Dakle, bez obzira na razmatrani državno-pravni sustav i bez obzira na lokalne modifikacije, osnovni koncept mezopotamskih zakonika je isti: on se može pratiti od početka njegova razvoja u južnoj Mezopotamiji do drugih područja kamo je prenesen kao dio šireg formativnog kulturnog i pravnog procesa.¹⁶ Iz obilja građe koja postoji, vodeći se pitanjem zaštite društva i države, u vidu relevantnih pravnih izvora podložnih analizi izdvajaju se: reformski edikt Urukagine, Ur-Namuov zakonik, Lipid-Ištarov zakonik, Bilalamin zakonik te zakonik slavnog Hamurabija, koji će radi svog značaja biti predstavljen u zasebnom poglavlju.

2.2. REFORMSKI EDIKT URUKAGINE

Za vrijeme vladavine Urukagine, posljednjeg vladara sumerskog grada Lagaša, otprilike krajem trećeg tisućljeća pr. n. e. nastao je jedan od najdragocjenijih dokumenata u ljudskoj povijesti, jer prikazuje prvi tračak tisućljetne neumoljive borbe za slobodu od tiranije i

¹⁰ Višić, M., *Zakonici drevne Mezopotamije*, Sarajevo, Svjetlost, 1989., str. 93.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, op. cit. (bilj. 10), str. 94.

¹³ Woolley, Sir Leonard, *Počeci civilizacije, Povijest čovječanstva*, sv. I/knj. 2, Zagreb, Naprijed, 1966., str. 163.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Speiser, op. cit. (bilj. 9), str. 537.

ugnjjetavanja. Ovim ediktom bilježi se sveobuhvatna reforma čitavog niza raširenih zloporaba koje je počinila ranija svećenička vlast i njezina birokracija.¹⁷

Reformski edikt napisan je na sumerskom jeziku i vjerojatno se sastojao od četiri dijela te nije koristio nomotehnički oblik uobličena norme „ako..., onda...“, koji je sastavno obilježje kasnijih reformskih tekstova. Prvi dio sadrži uvod i posvetu bogu, dok drugi govori o zlouporabama prijašnjih vladara-prvosvećenika, koje se ponajviše tiču prisvajanja zajedničke imovine. Nakon toga slijedi opis njegova vlastitog uzdizanja na prijestolje, s naznakom novih praksi koje su tada uvedene. Reformski tekst ne otkriva mnogo o svojoj ciljnoj publici, a budući da je većina građanstva, čak i onih na visokom položaju, u to vrijeme bila nepismena, gotovo je nemoguće sa sigurnošću odgonetnuti neposrednu publiku. Ipak, postoji ideja da je edikt bio namijenjen da ga čitaju božanstva ili budući vladari.¹⁸

Društvena zaštita ostvarena ediktom vidljiva je na primjeru provedbe oprosta (amnestije) i oslobađanja građana koji su bili zatvoreni zbog dugova, neplaćanja poreza ili pod (vjerojatno izmišljenim) optužbama za krađu ili ubojstvo.¹⁹ Također, Urukagina u ediktu tvrdi da je sklopio savez s bogom kako bi zaštitio siročad, udovice i bespomoćne žrtve od nepravde koju su im nanijeli bogati i moćni.²⁰ Nadalje, u ediktu se navodi da je uspostavljeno božansko vlasništvo nad imanjima kojima upravljaju članovi kraljevske obitelji te da su umanjeni porezi koji se prikupljaju u posebnim prilikama, kao što su vjenčanja, razvodi i pogrebi.²¹ Naposljetku, u jednoj od inačica edikta nalaze se i propisi koji, ako su pravilno prevedeni i protumačeni, naglašavaju potrebu da se pisanom riječju obznani krivica za koju je optuženik kažnjen. Primjerice, žena koja bi se udala za dva muškarca bila bi kamenovana kamenjem na kojemu je ispisano djelo koje je počinila – preljub i povredu bračnih odnosa prema prvom suprugu.²² Naime, spomenuti primjer poliandrije, odnosno udaje žene za dva muškarca, bio je rijetka pojava u Mezopotamiji, kao i na cijelom području drevnog Bliskog istoka, koju je Urukagina, čini se, zabranio i to pod prijetnjom kamenovanja, vjerojatno u nastojanju da zaštiti društvo od nepoželjnih drevnih običaja koje sumersko autokratsko i teokratsko društvo nije smatralo moralnima ni korisnima.²³ Iz reformskog teksta Urukagine može se vidjeti da je proglašavanje

¹⁷ Kramer, S., N., „The Sumerians, Their History, culture and character“, London, *The University of Chicago Press*, 1963., str. 79.

¹⁸ Bonhomme, B., Bovin, C., *Milestone Documents in World History: Exploring the Primary Sources that Shaped the World*, Dallas, Schlager Group, 2010., str. 7.

¹⁹ Kramer, op. cit. (bilj. 17), str. 82.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Bonhomme, Bovin, op. cit. (bilj. 18), str. 4.

²² Kramer, op. cit. (bilj. 17), str. 83.

²³ Good, M., E., „Capital Punishment and Its Alternatives in Ancient near Eastern law“, *Stanford Law Review*, sv. 19, br. 5, 1967., str. 961.

zakona od strane vladara sumerskih država bila uobičajena pojava od 2400. pr. n. e., a vjerojatno i mnogo ranije.

2.3. UR-NAMUOV ZAKONIK

Tvorcem zakonika smatra se Ur-Namu, utemeljitelj treće dinastije Ura, koji je vladao u periodu od 2112. do 2095. godine pr. n. e.²⁴ Ur-Namu se, nakon utvrđivanja granica države, posvetio unutarnjem uređenju države, društvenim i moralnim reformama te je time ojačao državnu i sudsku vlast, dokinuo niz birokratskih zlouporaba, oslobodio zemlju od otimača stoke, regulirao poštene i nepromjenjive utege i mjere, a pobrinuo se i da „*siroče ne postane plijen bogataša*“, „*udovica ne postane plijen moćnika*“ i „*čovjek s jednim šekelom ne postane plijen čovjeka s jednom minom (60 šekela)*“.²⁵ Slijedom navedenoga, čini se da je Ur-Namu proglasio zakonik s namjerom da osigura pravdu i promiče važnost zaštite svih pripadnika društva te da suzbije društvene i ekonomske nepravde, što podsjeća na Urukagininu težnju da suzbije nepravdu koju nad građanima provodi pohlepna birokracija.

Zakonik je napisan na sumerskom jeziku, a sastoji se od uvoda i zakona ispisanih na poleđini pločice. U uvodu vladar ističe svoje zasluge i navodi kako ga je bog Nana, na poticaj Ane i En-lila, postavio na čelo grada Ura.²⁶ Zakonik slijedi sumersko običajno pravo, a kazne se temelje na sustavu fiksnih novčanih naknada, iz čega je vidljivo da načelo odmazde ne igra važnu ulogu kao u Hamurabijevu zakoniku.²⁷ Zanimljiv je primjer članka 16 (331-338), u kojem Ur-Namu propisuje novčanu naknadu za tjelesnu povredu: „*Ako čovjek u tučnjavi toljagom zgnječi tuđu kost (bedro), platit će minu srebra.*“²⁸ S druge strane, Hamurabi u članku 197. inzistira na odmazdi, odnosno talionu: „*Ako je (drugom) čovjeku slomio kost, neka mu se slomi kost.*“²⁹ Uz spomenuti članak 16 (331-338), Kramer navodi još dva članka za koje smatra da su od posebne važnosti jer ustupaju mjesto humanijem pristupu zaštite društva i države. U njima se umjesto odmazde kao kazna primjenjuje novčana naknada, a to su redom članak 15. (324-330), koji glasi: „*Ako (čovjek) odsječe nogu (varijanta: ud) (drugom čovjeku...), platit će deset šekela srebra*“ i članak 17. (339-344), koji glasi: „*Ako netko drugome odsječe nos*

²⁴ Roth, T., M., „*Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*“, *SBL. Writings from the Ancient World*, sv. 6, Atlanta, Georgia, Scholars Press, 1995., str. 13.

²⁵ Kramer, op. cit. (bilj. 17), str. 84.

²⁶ Višić, op. cit. (bilj. 10), str. 95.

²⁷ Woolley, op. cit. (bilj. 13), str. 164.

²⁸ Kramer, S., N., „*Ur-Nammu Law Code*“, *Orientalia, NOVA SERIES*, Gregorian Biblical Press, sv. 23, br. 1, 1954., str. 48.

²⁹ Višić, op. cit. (bilj. 10), str. 119.

*brončanim nožem, platit će dvije trećine mine srebra.*³⁰ Zakoni iz sačuvanog fragmenta teksta također ukazuju na to kako Ur-Namuov zakonik poznaje klasne razlike među članovima društva, no čini se da ovo razlikovanje samo odvaja klasu slobodnih od robova, dok društvena skupina siromašnih (muškenu) iz Hamurabijeva zakonika vjerojatno nije prepoznata.³¹

2.4. LIPIT-IŠTAROV ZAKONIK

Gotovo dva stoljeća nakon Ur-Namova zakonika, 1930. godine pr. n. e., vladar iz dinastije Isin imena Lipit-Ištar objavio je zakonik u kojemu navodi kako su upravo njega bogovi odabrali da uspostavi pravdu, iskorijeni neprijateljstvo i nasilje te osigura mir i blagostanje Sumeranima i Akadanima.³² Slični hvalospjevi svojstveni su brojnim mezopotamskim vladarima, jer sačuvani tekstovi također obiluju sličnim tvrdnjama o važnosti zaštite etičkog i moralnog ponašanja, pa djeluje ispravnim zaključiti da Lipit-Ištarov zakonik u značajnoj mjeri ocrta kulturalni i pravni obrazac u životu Sumerana.³³ U Babilonu su „imena“ godina u spomen na važan događaj bila u upotrebi od kraja do sredine drugog tisućljeća, tako je npr. jedna godina prikladno nazvana godinom u kojoj je Lipit-Ištar uspostavio pravdu u zemljama Sumera i Akada.³⁴

Zakonik je otkriven u obliku fragmenata jedne velike ploče s dvadeset stupaca, koja je izvorno sadržavala cijeli tekst i četiri „odlomka“. Poput Hamurabijeva zakonika, sastoji se od prologa, zakona i epiloga. U prologu se Lipit-Ištar prikazuje kao „*obnovitelj pravde i društvenog poretka*“ te ističe neka od postignuća za dobrobit podanika poput oslobođenja „*sinova i kćeri Sumera i Akada*“ od ropstva koje im je nametnuto i ponovno uspostavljanje niza pravednih obiteljskih običaja. Što se tiče samih zakona, oni se odnose na robove, poljoprivredu, čamce, brak, pravo na posjed itd., a čini se da je društvena stratifikacija ista kao i kod Ur-Namua, što znači da zakonik poznaje dvije klase, one slobodne i robove. Po svojoj strukturi i značenju zakonik je sličan Hamurabijevu. Woolley ističe mogućnost da je Hamurabi kopirao Lipit-Ištara ili da oba zakonika imaju isti izvor koji nije sačuvan.³⁵ Spomenuta sličnost može se uočiti kod kaznenog djela davanja lažnog iskaza, koje je ujedno i kazneno djelo protiv pravosuđa, kojim se izražava nepoštivanje suda, gdje Lipit-Ištar u članku 17. navodi da ako

³⁰ Kramer, op. cit. (bilj. 17), str. 84-85.

³¹ Kramer, op. cit. (bilj. 28), str. 42.

³² Roth, T., M., op. cit. (bilj. 24), str. 23.

³³ Steele, R., F., „The Lipit-Ishtar Law Code“, *American Journal of Archaeology*, Archaeological Institute of America, sv. 51, br. 2, 1947., str. 164.

³⁴ Roth, T., M., op. cit. (bilj. 24), str. 23.

³⁵ Woolley, op. cit. (bilj. 13), str. 164.

netko neutemeljeno optuži drugoga za stvar o kojoj nema saznanja, tada će on snositi kaznu koja je predviđena za optužbu koju je iznio. Tako i Hamurabi u članku 4. za lažno svjedočenje u parnici kod potraživanja žita ili novca, određuje kaznu koja je predviđena za tu parnicu.³⁶ Osim sličnosti između ovih dvaju zakonika, treba istaknuti i njihove razlike kada je riječ o kažnjavanju za isto kazneno djelo, što možda ukazuje na to da su ova dva vladara različito gledala na to koja kaznena djela predstavljaju veću opasnost za zaštitu društva i države, pa su prema tome i kazne za ista djela različite. Zanimljiv primjer navedenoga jesu Lipit-Ištarovi članci 12. i 13., koji se odnose na prekršaje vezane uz robove, gdje u slučaju kada rob pobjegne od vlasnika, a netko tom istom robu pruži utočište, propisana kazna za pomagača odbjeglog roba ogleda se u davanju roba za roba, a ako pomagač ne posjeduje roba, kazna se zamjenjuje novčanom naknadom u iznosu od 15 šekela.³⁷ Naprotiv, za isti zločin u Hamurabijevu zakoniku svatko tko je pomogao robu u bijegu ili mu je pružio utočište mogao je biti osuđen na smrt, iz čega se može zaključiti kako je Lipit-Ištar prekršaje vezane uz robove vjerojatno smatrao manjom prijetnjom za društvo i državu nego što je bio slučaj kod Hamurabija, pa su se stoga isti prijestupi blaže kažnjavali.

2.5. BILALAMIN ZAKONIK

Zakonik miroljubivog vladara grada-države Ešnune gotovo je u cijelosti sačuvan, a iako se godina donošenja zakonika ne može sa sigurnošću utvrditi, Roth kao okvirnu godinu navodi 1770. g. pr. n. e.³⁸ Napisan je akadskim jezikom i klinastim pismom na dvjema glinenim pločicama, a sadržajem je sličan Ur-Namuovu zakoniku.³⁹ Ipak čini se da je društvena stratifikacija sličnija onoj Hamurabijevu zakoniku. Naime, Bilalamin zakonik poznaje klasu slobodnih, koja se dijeli na višu i nižu te klasu robova koji pripadaju slobodnim osobama ili vladaru, tj. državi.⁴⁰

Bilalama je, poput ostalih mezopotamskih vladara, svojim zakonikom i propisivanjem kazni za kaznena djela nastojao uvesti red u državu i time osigurati zaštitu društva i same države. Zanimljiv primjer takve zaštite članova društva jest članak 57. zakonika koji glasi: „*Ako se muškarac razvede od žene koja mu je rodila djecu i oženi se drugom ženom, neka se muškarac istjera iz svoje kuće i imanja i pusti neka ide onome tko ga hoće primiti.*“⁴¹ To govori

³⁶ Good, op. cit. (bilj. 23), str. 968.

³⁷ Roth, T., M., op. cit. (bilj. 24), str. 28.

³⁸ *Ibidem*, op. cit. (bilj. 24), str. 57.

³⁹ Višić, op. cit. (bilj. 10), str. 95.

⁴⁰ Roth, T., M., op. cit. (bilj. 24), str. 58.

⁴¹ Višić, op. cit. (bilj. 10), str. 104.

o visokom ugledu i zaštiti osobe majke u Bilalaminu zakoniku, kakvu, prema Višiću, majka ne uživa u Hamurabijevu zakoniku iako je on kasnijeg datuma.⁴² Također, važno je istaknuti i kazneno djelo provale, gdje se u članku 12. zakonika isto djelo razlikuje prema tome je li počinjeno danju ili noću: „Čovjek koji je zatečen u tuđoj kući za vrijeme dana, dužan je platiti deset šekela srebra. Koga noću zateknu u tuđoj kući, neka se ubije; ne može pobjeći živ.“⁴³ Time Bilalama štiti provalnika od okrutne kazne ako je provalio danju te ga kažnjava novčanom naknadom, a u slučaju provale noću, provalnik najvjerojatnije ima zlu namjeru (aludira se na kazneno djelo teške krađe), pa shodno tome Bilalama propisuje da se provalnik mora zaustaviti svim raspoloživim sredstvima prije nego što nestane u tami, tj. kažnjava provalnika smrću.⁴⁴ Nadalje, za kazneno djelo otmice roba člankom 49. Bilalamina zakonika predviđena je kazna koja se ogleda u vraćanju roba za roba: „Ako se kod čovjeka nađe oteti rob ili oteta robinja, neka otmičar vrati roba za roba, robinju za robinju.“⁴⁵ To je blaža kazna od kazne u Hamurabijevu zakoniku, gdje je člankom 19. predviđena smrtna kazna za otmicu roba: „Ako zadrži tog roba u vlastitoj kući (i) kasnije se rob pronađe kod njega, tog čovjeka treba ubiti.“⁴⁶ U svjetlu navedenoga, čini se da se zaštita društva i države u Bilalaminu zakoniku u većini kaznenih djela ostvaruje kaznama u vidu novčane ili slične naknade, dok se za teža kaznena djela, poput provale počinjene noću, zaštita postiže smrtnom kaznom.

3. STAROBABILONSKA DRŽAVA

Drevni grad Babilon nalazio se na toku rijeke Eufkrat, u samom srcu Mezopotamije. Ime grada prvi se put spominje negdje oko 2300 g. pr. n. e., u vrijeme kada je Babilon tek jedan od brojnih gradova-država u područje Mezopotamije.⁴⁷ Dolaskom Amorita početkom 19. stoljeća pr. n. e. počinje doba starobabilonske države, koja traje do 16. stoljeća pr. n. e. Amoriti su narod semitskog porijekla koji u drugoj polovici trećeg tisućljeća obitava na području srednjeg i gornjeg toka rijeke Eufkrat.⁴⁸ Slabljenjem treće dinastije grada Ura, a time i novosumerske države, amoritska plemena iskoristila su priliku za stvaranje vlastite.⁴⁹ Prvu babilonsku

⁴² *Ibidem.*

⁴³ Goetze, A., „The Laws of Eshnunna“, *The Annual of the American Schools of Oriental Research*, The American Schools of Oriental Research, sv. 31., 1951-1952., str. 50.

⁴⁴ Good, op. cit. (bilj. 23), str. 964.

⁴⁵ Goetze, op. cit. (bilj. 43), str. 142.

⁴⁶ Višić, op. cit. (bilj. 10), str. 107.

⁴⁷ Van De Mieroop, M., *King Hammurabi of Babylon*, London, Blackwell Publishing, 2005., str. 1.

⁴⁸ Gračanin, H., „Babilonski kralj Hamurabi“, *Meridijani: časopis za zemljopis, povijest, ekologiju i putovanja*, br. 158, 2011., str. 80.

⁴⁹ *Ibidem.*

dinastiju utemeljio je Sumu-abum te se Babilon potom uzdiže kao samostalni grad-država, koji tijekom duge vladavine slavnog Hamurabija (1792. – 1750. g. pr. n. e.) postaje važna politička i kulturna prijestolnica.⁵⁰ Hamurabi je, naslijedivši svoga oca Sin-muballita, postao šesti kralj prve amoritske babilonske dinastije.⁵¹ Kurtović navodi da je Hamurabi, bez obzira na svoju amoritsku krv, kulturni potomak Sumera.⁵² Hamurabi je nosio titulu vladara Babilona, vladara Amoritske zemlje, a na vrhuncu moći vladara Sumera i Akada. Čini se da je na samom početku svoje vladavine otpisao sve neisplaćene dugove, što podsjeća na već spomenute reforme vladara Lagaša, Urukagine.⁵³ Uspješnim vojnim pohodima stvorio je državu koja se protezala 400 kilometara uz rijeke Eufrat i Tigris u unutrašnjost Mezopotamije sve do Perzijskog zaljeva, a veliku je pažnju posvetio i unutarnjem uređenju države.

Starobabilonska država neograničena je kraljevina koja se od ostalih gradova-država u Mezopotamiji toga doba razlikuje po svom odmaku od čiste teokracije. Naime, vlast se udaljila od hramova i njihova svećenstva te se u osvojenim krajevima nastojala osloniti na vojno-činovnički stalež.⁵⁴ Takvo što nedvojbeno je došlo do izražaja za vrijeme Hamurabijske vladavine, jer je ograničio lokalne pravne posebnosti i uspostavio pravno jedinstvo u najvažnijim pravnim područjima; ukinuo je i ulogu svećenstva u pravosuđu, s ciljem uspostave vlasti kao svjetovne i teritorijalne.⁵⁵ Uređenje države temelji se na načelu jedinstva vlasti u rukama vladara, dok se na nižim razinama to načelo ostvaruje na način da je vojna, upravna i sudbena vlast objedinjena u rukama lokalnih državnih tijela.⁵⁶ Ipak, smatra se da su uvedene novine bile samo pokušaj, jer već nakon Hamurabija država gubi neke dijelove, a lokalne vlasti se teže osamostaliti.⁵⁷ Hamurabi, kao ključna figura drevne mezopotamske povijesti, zaslužan je za odmak od dotadašnjeg državotvornog razvoja, jer je, iako nakratko, stari sustav tzv. samostalnih gradova-država objedinio u cjelovitu državu.⁵⁸ Nakon Hamurabija vladar postaje njegov sin Samsu-ilun, za čije vladavine moć starobabilonske države slabi. Pokoreni gradovi svojim pobunama na unutarnjem planu i pleme Kasita kao vanjski neprijatelj ugrožavaju cjelovitost države i oslabljuju je.

⁵⁰ Charpin, D., *Hammurabi of Babylon*, London, I.B.Tauris & Co, 2012., str. 76.

⁵¹ Gračanin, op. cit. (bilj. 48), str. 80.

⁵² Kurtović, op. cit. (bilj. 3), str. 48.

⁵³ Gračanin, op. cit. (bilj. 48), str. 83.

⁵⁴ Mintas – Hodak, Rašić, op. cit. (bilj. 1), str. 8.

⁵⁵ Kurtović, op. cit. (bilj. 3), str. 54.

⁵⁶ Mintas – Hodak, Rašić, op. cit. (bilj. 1), str. 8.

⁵⁷ Kurtović, op. cit. (bilj. 3), str. 54.

⁵⁸ Van De Mieroop, op. cit. (bilj. 47), VIII predgovor.

Početak 16. stoljeća pr.n.e. starobabilonska država nije se uspjela oduprijeti prijetnjama, jer je konačno osvajaju i pljačkaju Hetiti, koji su se rijekom Eufrat spustili iz središnjeg dijela Male Azije.⁵⁹ Povijest starobabilonske države, koja je trajala nešto više od tri stoljeća, na prvi se pogled čini kratkom, tek djelićem u odnosu na cjelokupnu povijest Mezopotamije, no kao takva ostavila je dubok trag u povijesti čovječanstva jer je predstavljala svojevrsni napredak u razvoju društvenog, pravnog i kulturnog života.

3.1. HAMURABIJEV ZAKONIK

Hamurabijev zakonik otkrio je francuski arheolog Jean-Jacques de Morgan 1901. godine u iranskom gradu Suzi, kamo je u 12. stoljeću pr. n. e. prenesen kao ratni plijen. Zakonik je napisan akadskim jezikom i klinastim pismom, a pretpostavlja se da je objavljen negdje pri kraju Hamurabijeve duge i uspješne vladavine, vjerojatno oko 1750. g. pr. n. e.⁶⁰ Zakonik je uklesan na monumentalnu stelu visoku 2,62 metra te iako je prva lokacija stele nepoznata, vjeruje se da je ona bila u gradu Sipparu ispred hrama Ebabbara.⁶¹ Na vrhu stele prikazan je reljef Hamurabija kako sa strahopoštovanjem stoji pred bogom Šamašem, koji drži šipku za mjerenje i konopac, što su drevni simboli za pravdu i pravičan postupak.⁶² Važno je naglasiti da zakone u zakoniku nije diktirao bog Šamaš, već su zakoni nadahnuti njegovom božanskom mudrošću.⁶³ Zakonik je podijeljen u tri dijela: sastoji se od uvoda, 282 zakona, od kojih je na steli oštećeno otprilike 35, i završnoga dijela.⁶⁴ Svrha uvoda bila je veličanje Hamurabija i osiguranje autoriteta njegovim zakonima. Tako se iz njega saznaje da je Hamurabi bio bogobožan i pobožan vladar te nadasve veliki vojnik, koji je porazio svoje neprijatelje i time osigurao mir za narod.⁶⁵ U završnom dijelu Hamurabi navodi da je on kralj pravde kojemu je bog Šamaš dao sudačku mudrost, tj. „uvid u istinu“. Također opisuje svrhu i funkciju zakonika, kako se njime služiti, te ističe jamstvo pravde za slabe i potlačene. Takvo što nije dokumentirano u ranijoj babilonskoj povijesti, a postat će obilježje kasnijih drevnih zakonika na Bliskom istoku.⁶⁶ Naime, kao „*dobar pastir svog naroda*“, Hamurabi je imao dužnost osigurati mir, stabilnost i vladavinu prava na cijelom babilonskom teritoriju, a tu dužnost, koju

⁵⁹ Prema Kurtović, op. cit. (bilj. 3), str. 48., u 7. stoljeću nastaje novobabilonska država, koja nakon otprilike stotinjak godina postojanja potpada pod vlast Perzije.

⁶⁰ Višić, op. cit. (bilj. 10), str. 95-96.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Woolley, op. cit. (bilj. 13), str. 165.

⁶³ Višić, op. cit. (bilj. 10), str. 95.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Dyneley, P., J., „The Code of Hammurabi“, *The American Journal of Theology*, sv. 8, br. 3, 1904., str. 603.

⁶⁶ Bonhomme, Bovin, op. cit. (bilj. 18), str. 20.

su mu bogovi povjerali, ispunio je donošenjem zakonika. Hamurabijev zakonik bio je namijenjen bogovima koji su se smatrali sveprisutnima u hramu, lokalnoj eliti, kao i običnim ljudima, posebno nesretnima i potlačenima.⁶⁷ Također, tekst je namijenjen i budućim vladarima, za koje je Hamurabi izrazio želju da čitaju zakone te da se ugledaju na njegovu sudačku mudrost pri stvaranju vlastitih zakonika.⁶⁸

Jasno je kako je Hamurabijev zakonik, kao najčuveniji od svih mezopotamskih zakonika, zapravo produkt cjelokupne povijesti drevne Mezopotamije, na koju se nipošto ne može gledati kao na razdoblje bezakonja. Zakonik je nastavak onoga što je prije stvoreno; duboko u njega utkan je život naroda koji se razvijao između rijeka Eufrat i Tigris. Novi poredak nastao je na temeljima staroga, a država, odnosno njezin vladar bili su moćni čimbenici u njegovu stvaranju. Zapisivanjem zakona, uvođenjem novina i regulacijom normi običajnog prava u zakonik su integrirana različita pravna nasljeđa prošlosti i etičkih vrijednosti. Zakonik predstavlja izraz prirodnog razvoja prava na području Mezopotamije, on je oružje u rukama vladara kojim na što učinkovitiji način pokušava ostvariti društvenu integraciju i oduzeti dio političke moći hramovima i lokalnim vladarima. Smatra se da su zakoni ispisani na steli bili ključni za ujedinjavanje prava na cijelom području vlasti.⁶⁹ Oni su rezultat usklađivanja sumerske prakse s načelima njegova amoritskog plemena, kao i prilagođavanja sustava novom društvu koje se od starog sumerskog razlikovalo po tome što nije imalo dvije, nego „tri“ društvene klase, tj. klase su još uvijek dvije, no sada se pravno uvažava, odnosno normira imovinsko razlikovanje među klasom slobodnih ljudi.⁷⁰ Woolley promjenu u klasnom sustavu pripisuje tradicijama u to vrijeme već dominantnih Semita.⁷¹

3.2. STRATIFIKACIJA STAROBABILONSKOG DRUŠTVA

Hamurabijev zakonik pruža neposredan uvid u kulturni i društveni život Babilonaca time što ne postavlja opća načela izravno, već se bavi slučajevima koji ih ilustriraju. Iako je od njegova nastanka prošlo gotovo četiri tisuće godina, čitanjem zakona može se na vjeran način predočiti život u Babilonu. Društvo u starobabilonskoj državi bilo je podijeljeno na klase. Prema Kurtoviću, klasna pripadnost mogla je biti posljedica zanimanja, imovinskog stanja ili

⁶⁷ *Ibidem.*

⁶⁸ *Ibidem.*

⁶⁹ Woolley, op. cit. (bilj. 13), str. 163-164

⁷⁰ *Ibidem.*

⁷¹ *Ibidem*, op. cit. (bilj. 13), str. 164

osobne slobode.⁷² Budući da su te okolnosti promjenjive prirode, klasna pripadnost nije bila apsolutno nepromjenjiva. Svojim sposobnostima Babilonci su mogli mijenjati vlastiti položaj nabolje ili nagore; tako je svatko u jednom trenutku mogao biti u klasi imućnijih ljudi, dok je u drugom trenutku mogao pasti u ropstvo.⁷³ U starobabilonskoj državi postojale su dvije osnovne društvene klase: slobodni, koji su s obzirom na svoj imovinski status mogli biti *avilu*, tj. imućni, ili *muškenu*, tj. siromašni i neslobodni, odnosno robovi, tj. *ardu*.⁷⁴

Pojam *avilu* u starobabilonskom pravu ima različita značenja ovisno o kontekstu u kojem se koristi. Prvenstveno označava pripadnika više, povlaštene klase, zatim slobodnog čovjeka više ili niže klase te rjeđe pripadnika bilo koje klase – od roba do vladara.⁷⁵ U odnosu s robom označava osobu višeg društvenog statusa, dok u odnosu s *muškenu* i robom označava osobu koja ima viši položaj u upravi palače; naime, tada je riječ o statusu vezanom uz zanimanje.⁷⁶ Pojam *muškenu* nije jednostavno odrediti, ali okvirno se može zaključiti da se radi o podaniku vladara koji nije dio državnog režima, tj. on nije rob, već „običan pojedinac“, pripadnik srednje klase koji je uživao privilegije u pogledu imovine, ali ne i poštovanja vlastite osobnosti.⁷⁷ Pojam roba ili *ardu* podrazumijeva pripadnika sloja neslobodnih, koji može pripadati državi, hramu ili pojedincu.⁷⁸ Status roba mogao se steći zarobljavanjem u ratu, sudskom presudom, samoprodajom ili prodajom žene i djece od strane glave kućanstva ili nasljeđivanjem ropskog statusa rođenjem od oba roditelja roba.⁷⁹ Rob se smatrao pokretnom imovinom svoga gospodara, s imenom vlasnika utisnutim ili tetoviranim na ruci i obrijane glave, koji nije mogao izaći na gradska vrata bez dopuštenja svoga gospodara.⁸⁰ Ropstvo je moglo biti trajno ili privremeno, a za vrijeme Hamurabijeve vladavine trajanje dužničkoga ropstva bilo je ograničeno na tri godine, nakon čega je rob morao biti oslobođen bez obzira na to je li svojim radom otplatio dug.⁸¹ Vlasnik je mogao raspolagati robom, ali nije mu bilo dopušteno ubiti ili zlostavljati roba.⁸² Hamurabijev zakonik u slučaju smrti zbog zlostavljanja osobe koja je u dužničkom ropstvu kao kaznu propisuje smrt robovlasnikova sina. Okrutnim

⁷² Kurtović, op. cit. (bilj. 3), str. 50.

⁷³ Mintas – Hodak, Rašić, op. cit. (bilj. 1), str. 8.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ Višić, op. cit. (bilj. 10), str. 104.

⁷⁶ Charpin, op. cit. (bilj. 50), str. 164.

⁷⁷ Prema Višić, op. cit. (bilj. 10), str. 104., Društveni status *muškenu* donekle odgovara statusu *libertina* u rimskom društvu.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ Kurtović, op. cit. (bilj. 3), str. 52.

⁸⁰ Hertz, J. H., „Ancient Semitic Codes and the Mosaic Legislation“, *Journal of Comparative Legislation and International Law*, Cambridge University Press, sv. 10, br. 4, 1928., str. 210.

⁸¹ Kurtović, op. cit. (bilj. 3), str. 52.

⁸² Prema *ibidem*, ograničavanjem dužničkoga ropstva država je posredno utjecala na visinu zajmova.

kažnjavanjem država ističe kako nije dopušteno nepotrebno zlostavljanje robova, vodeći računa o korisnosti robovskog rada za društvo i pojedinca. Nadalje, u babilonskom društvu primarne obveze robova bili su kućanski poslovi i obavljanje drugih svakodnevnih poslova, stoga je vjerojatno da se Babilonci nisu oslanjali na robovski rad, kao što su to činili, primjerice, stara Grčka i Rim.⁸³ Kurtović napominje da je rob imao određenu pravnu i poslovnu sposobnost, mogao je sklopiti brak sa slobodnom osobom ili robom.⁸⁴ Dakle, ako je majka bila slobodna, djeca su naslijedila njezin status, a otac je imao pravo svoju djecu s robinjom učiniti slobodnima.⁸⁵ Također, mogao je biti i vlasnik pokretnine i njome se baviti u pravnom prometu kao slobodna osoba, a mogao je tražiti azil ili prodaju ako ga je vlasnik zlostavljao. Postojala je i mogućnost da nastupi kao zastupnik svoga gospodara u pravnom prometu.⁸⁶ Zakonik ima strog stav prema odbjeglih robovima; njime vladar potiče svoje podanike da pomognu u hvatanju odbjeglih robova, a onaj tko pomogne robu da pobjegne ili ga sakrije, kažnjava se smrću.⁸⁷ Državne mjere vezane uz robove imale su za cilj osigurati robovima minimalnu razinu zaštite potrebnu za očuvanje mira unutar države.

3.3. KAZNENO PRAVO I KLASIFIKACIJA KAZNENIH DJELA U ZAKONIKU

Hamurabijev zakonik konkretan je izraz praktičnih potreba zajednice, spoj je određenih drevnih običaja i raznih kasnijih prilagodbi koje su postajale nužne kako je život društva i države sazrijevao pod utjecajem novih okolnosti.⁸⁸ Zakonik je pisan kazuističkim stilom nalik kaznenom zakonu, a njegovi zakoni slijede formulu „ako..., onda je kazna...” te se mogu sistematizirati u pet skupina: o sudu, stvarima, braku i obitelji, zaštiti života i tijela te o radu iako zakonik zapravo ne poznaje suvremenu pravnu tehniku i sistematizaciju.⁸⁹ Pojmovna razlika između kaznenog i građanskog prava te uže, između kaznenih i građanskih delikata, nepoznata je u starobabilonskom pravu. Isto tako Hamurabijev zakonik nema određeni opći i posebni dio, no iz odredaba u zakoniku na posredan način može se zaključiti koja su temeljna načela vrijedila za gotovo sva kaznena djela, a to su: načelo taliona, specifično i ne u potpunosti razvijeno načelo pravne odgovornosti te načelo klasne pripadnosti. Drugim riječima, ne radi se o općim načelima na temelju kojih je zakonik sastavljen, već o načelima koja su u zakoniku

⁸³ Charpin, op. cit. (bilj. 50), str. 163.

⁸⁴ Kurtović, op. cit. (bilj. 3), str. 52.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ Mintas–Hodak, Rašić, op. cit. (bilj. 1), str. 10.

⁸⁷ Charpin, op. cit. (bilj. 50), str. 163.

⁸⁸ Dyneley, op. cit. (bilj. 65), str. 606.

⁸⁹ Mintas–Hodak, Rašić, op. cit. (bilj. 1), str. 11.

najzastupljenija. Također, Dyneley ističe još jedno načelo, a to je načelo „jedan zločin, jedna kazna“ s obzirom na to da je u gotovo svakom slučaju smrtna kazna isključivala svaku drugu kaznu.⁹⁰

Načelo taliona, odnosno *lex talionis*, najpoznatije je načelo Hamurabijeva zakonika. Ono je ujedno i odmak od prethodnih mezopotamskih zakonika koji su se oslanjali na kazne i različite oblike naknade. Naime, uvođenje taliona u zakonik smatra se prvim pokušajem stavljanja privatne osвете pod nadzor, što i ne čudi, jer je ono vjerojatno rezultat stvaranja centralistički organiziranije vlasti koja je jača i cjelovitija od prethodnih.⁹¹ Woolley vjeruje da je u primitivnom društvu osveta inherentna ljudskom nagonu, a ogleda se u težnji žrtve da drugom uzvratu „milo za drago“.⁹² Dakle, privatna osveta oblik je pravde u kojoj obitelj ili klan oštećene strane ima pravo kazniti napadača, a vjerojatno potječe iz predrđavnih društava u kojima se zločin počinjen protiv jedne strane kompenzira usporedivom povredom druge strane. Centralizacijom državne vlasti počinjeni zločini više se ne smatraju samo stvari između sudionika, nego postaju zločini protiv države, jer više ne ugrožavaju samo dobrobit pojedinaca, već cijele države i društva koje ona štiti. Slijedom toga, o njima više nisu mogli odlučivati pojedinci među sobom ili pred plemenskim poglavicom, već se o njima brinula država.⁹³ Drugim riječima, Hamurabi uglavnom ističe pravo države, a ne žrtve ili žrtvine obitelji da izrekne potrebnu kaznu, jer je država ta koja ima kontrolu i autoritet nad svim oblicima pravde, uključujući i one koji su prije bili u domeni obitelji.⁹⁴ Što je zločin bio teži, to je teža kazna predviđena za njega, zbog čega se odmazda zamjenjuje nagodbom. Cilj taliona u Hamurabijevu zakoniku bilo je regulirati odmazdu, ali također i njezin pandan, novčanu naknadu. Talionom se potiče na kažnjavanje počinitelja na način da izrečena kazna po svojem stupnju i vrsti odgovara njegovu zločinu.⁹⁵ Kurtović navodi da primjenom kazne iz zakonika koja ima obilježje odmazde država ostvaruje svoju važnu društvenu svrhu, a ona se ogleda u generalnoj i specijalnoj prevenciji.⁹⁶ Naime, počinitelj koji nije imao samilosti za patnje koje uzrokuje fizičkim i iskustvenim putem osvješćuje razmjere patnje koju je prouzročio, a koja se veže uz izraz „oko za oko, zub za zub“.⁹⁷ Iako se talion povezuje s tjelesnim kažnjavanjem i drastičnim

⁹⁰ Dyneley, op. cit. (bilj. 65), str. 607.

⁹¹ Roth, P., M., *Oko za oko: Globalna povijest zločina i kazne*, Zagreb, TIM press, 2016., str. 28.

⁹² Woolley, op. cit. (bilj. 13), str. 164.

⁹³ *Ibidem*, op. cit. (bilj. 13), str. 165.

⁹⁴ Bonhomme, Bovin, op. cit. (bilj. 18), str. 19.

⁹⁵ Robinson, P., H., „Competing Conceptions of Modern Desert: Vengeful, Deontological, and Empirical“, *The Cambridge Law Journal*, Cambridge University Press, sv. 67, br. 1, 2008., str. 147.

⁹⁶ Kurtović, op. cit. (bilj. 3), str. 69.

⁹⁷ *Ibidem*.

mjerama poput sakaćenja ili smrti, on se često zamjenjivao novčanom kaznom, pri čemu je važno naglasiti da novčanu kaznu ne treba uvijek u potpunosti shvatiti kao ostvarenje načela kompenzacije, jer su, primjerice, visoke kazne dovodile počinitelja na „prosjački štap“ i uništile ga materijalno i socijalno, a nerijetko i članove njegove obitelji pretvarale u roblje.⁹⁸

Nadalje, što se tiče načela odgovornosti, kako starobabilonsko pravo ima empirijski karakter i ne bavi se teorijskim razmatranjima, samim time ono ne poznaje razliku između kaznene i imovinskopravne odgovornosti, kao ni načelo krivnje i njezine kaznenopravne stupnjeve.⁹⁹ Ipak, iz odredaba samog zakonika može se zaključiti da je poznata praktična strana pojma odgovornosti, a samim time i krivnje. Zakonik u većini slučajeva ne veže pojam krivnje uz trenutno stanje svijesti, već se za obične ljude podrazumijeva uobičajena razina svijesti za uobičajene okolnosti, a za one koji rade u posebnim okolnostima, poput pastira ili građevinara, pretpostavlja se posebna razina svijesti.¹⁰⁰ Slijedom navedenoga, zakonik ne poznaje individualizaciju svijesti o kaznenom djelu, već se radi o prosječnoj svijesti, čak i kada se donesena objektivna pravna norma tiče posebnih slučajeva, oni imaju svoj rod, vrstu i nisu apsolutna pojedinačnost.¹⁰¹ Odsutnost individualizacije svijesti vjerojatno je imalo za cilj zaštititi trećega, no izvjesno je da je takav pogled na svijest teško pogađao sve one osobe koje zbog svojih mentalnih, tjelesnih i zdravstvenih nedostataka ili jednostavno zbog svojih godina nisu mogle imati potrebnu „uprosječenu svijest“. Između ostaloga, uprosječena svijest s obzirom na svoj objekt može imati stupnjeve. U tom kontekstu nije isto prema kome je djelovanje usmjereno, pa se time različito tretira ugroza, npr. svećenika ili roba.

Navedeno dovodi do trećeg načela Hamurabijeva zakonika, a to je načelo klasne pripadnosti. Babilonsko društvo je klasno društvo, stoga kazne predviđene zakonikom imaju snažan klasni karakter, jer je priroda kazne određena društvenim položajem počinitelja i žrtve. Shodno tome, za isto kazneno djelo mogla se primijeniti različita kazna ovisno o klasnoj pripadnosti.¹⁰² Zločini počinjeni protiv pripadnika više klase kažnjavali su se strože od istih zločina počinjenih protiv pripadnika niže klase. U tom smislu povreda pripadnika *avilu* klase kažnjavala se u pravilu dvostruko više od iste počinjene pripadniku *muškenu* klase, dok se povreda pripadnika *muškenu* klase kažnjavala dvostruko više nego povreda počinjena robu. Međutim, *avilu* klasu zakonik ne štiti samo visinom, već i načinom obeštećenja. Na primjer,

⁹⁸ *Ibidem.*

⁹⁹ Mintas–Hodak, Rašić, op. cit. (bilj. 1), str. 12.

¹⁰⁰ *Ibidem.*

¹⁰¹ Kurtović, op. cit. (bilj. 3), str. 70.

¹⁰² Roth, P., M., op. cit. (bilj. 91), str. 29.

ako udarac prouzroči smrt kćeri pripadnika *avilu* klase, na smrt će biti osuđena kćer osobe koja ju je udarila; za smrt kćeri pripadnika *muškenu* klase traži se odšteta od pola mine srebra, dok se za smrt robinje odšteta smanjuje na trećinu mine srebra. Iz odredbi zakonika također je vidljivo da država, kad god je to moguće, bez obzira na klasu počinitelja, kažnjava povredu pripadnika *avilu* klase po načelu taliona, a isto vrijedi i kada su žrtva i počinitelj istoga statusa.¹⁰³ Klasne razlike prisutne su i kod imovinskih delikata. Primjerice, kod kaznenog djela krađe za ukradenu imovinu koja pripada hramu propisana je kazna tridesetostruke vrijednosti ukradene stvari, dok je za krađu od *muškenu* propisana kazna desetostruke vrijednosti, a u slučaju nemogućnosti namirenja tražene vrijednosti izriče se smrtna kazna, bez obzira na klasnu pripadnost; dakle, u tom slučaju kazna je jednaka za sve.

Kaznena djela u Hamurabijevu zakoniku uglavnom su opisana kazuistički, u obliku konkretnog primjera iz stvarnog života, bez pravne apstrakcije, dok su kazne propisane za njih apsolutno određene, što znači da su se najčešće primjenjivale na počinitelju bez mogućnosti izbora vrste ili mjere kazne, odnosno bez uzimanja u obzir otegotnih ili olakotnih okolnosti. U tom kontekstu kazne su stroge, često nečovječne i okrutne te zapriječena kazna skoro uvijek (znatno) nadilazi težinu počinjenog kaznenog djela.¹⁰⁴ U daljnjoj analizi primjere kaznenih djela iz zakonika razvrstavamo u pet kategorija: (1) kaznena djela protiv života i tijela, (2) kaznena djela protiv imovine, (3) kaznena djela protiv službene dužnosti, (4) kaznena djela protiv obitelji, (5) kaznena djela protiv pravosuđa. U svakoj kategoriji analizirat će se članci iz zakonika i kazne koje oni propisuju.¹⁰⁵ Također, analizom nisu obuhvaćena sva kaznena djela iz zakonika, već primjeri koji najbolje odražavaju karakter kaznenopravne zaštite babilonskog društva i države.

3.3.1 KAZNENA DJELA PROTIV ŽIVOTA I TIJELA

Hamurabijev zakonik samo na dvama mjestima neizravno spominje kazneno djelo ubojstva, što suptilno sugerira kako su zakonik i kaznene odredbe sadržane u njemu nepotpune.¹⁰⁶ Zakonik u članku 1. kažnjava smrću lažnu optužbu za ubojstvo, što implicira mogućnost da je u starobabilonskom društvu smrt bila uobičajena kazna za ubojstvo: „*Ako (jedan) čovjek optuži (drugoga) čovjeka i okrivi ga za ubojstvo, pa to ne dokaže, tužitelja treba*

¹⁰³ Kurtović, op. cit. (bilj. 3), str. 71.

¹⁰⁴ Horvatić, Ž., Derenčinović, D., Cvitanović, L., *Kazneno pravo, Opći dio 1, Kazneno pravo i kazneni zakon*, Zagreb, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2016., str. 64-65.

¹⁰⁵ Navedene kategorije ne predstavljaju nikakvu drevnu podjelu, već se radi o podjeli koju je osmislio Edwin M. Good, koja je izmijenjena i prilagođena za potrebe ovoga rada. Good, op. cit. (bilj 23), str. 950.

¹⁰⁶ Horvatić, Derenčinović, Cvitanović, op. cit. (bilj. 104), str. 63.

ubiti.¹⁰⁷ U tom kontekstu, zakonik u članku 153. spominje neobičan slučaj kaznenog djela ubojstva u kojemu žena, moguće preko treće osobe (vjerojatno ljubavnika), „prouzroči“ suprugovu smrt: „*Ako žena (slobodnog) čovjeka prouzroči smrt svoga supruga radi drugog čovjeka, neka se ta žena nabije na kolac.*“¹⁰⁸ Smrtna kazna javnim nabijanjem na kolac ili nabijanjem na kolac *post mortem* propisana je u zakoniku očito s namjerom odvratanja drugih žena od razmišljanja o istom postupku. Jasno je da su se uz ta dva primjera iz zakonika u starobabilonskoj državi morali dogoditi i drugi slučajevi ubojstva, stoga je moguće zaključiti da je uz zakonik još uvijek vrijedilo običajno pravo s obzirom da ovaj očiti nedostatak je vjerojatno posljedica privatnog karaktera takvih zločina, odnosno tradicije koja prepušta članovima obitelji da odlučuju o presudi za počinjeni zločin.¹⁰⁹

Kazneno djelo otmice, kojim se neposredno napada sloboda, u zakoniku je navedeno pod člankom 14., koji se odnosi na otmicu maloljetnog sina, za što je predviđena smrtna kazna: „*Ako čovjek otme maloljetnog sina (drugom) čovjeku, neka se ubije.*“¹¹⁰ Good ističe da je u Babilonu vjerojatni razlog otmice dječaka bila namjera da ga se zadrži ili proda kao roba, a također napominje da se otmica („*krađa života*“) percipirala kao kazneno djelo teške krađe.¹¹¹ Naime, primjetna je fluidnost razgraničenja između zločina koji se odnose na imovinu i zločina koji se odnose na ljude, ali budući da su oba kaznena djela kažnjiva smrću očito su smatrana najozbiljnijom prijetnjom društvenom poretku.

Život i tjelesni integritet objekt su kaznenopravne zaštite u zakoniku. Stupanj zaštite često ovisi o društvenoj klasi kojoj pojedinac pripada. Za kazneno djelo nanošenja tjelesne ozljede kazna može biti različita, ovisno o tome protiv koga je djelo počinjeno. Kao ilustracija navedenoga može poslužiti primjer iz čl. 196. zakonika, koji glasi: „*Ako čovjek izbije oko pripadniku imućnije (avilu) klase, neka se izbije njegovo oko.*“¹¹² Iz toga je vidljivo kako se nanošenje tjelesne ozljede pripadniku *avilu* klase kažnjava talionom, tj. pravilom „oko za oko“, dok članak 199. navodi da ako se isto učini robu, kazna je plaćanje pola cijene vrijednosti roba odnosno novčana naknada.¹¹³ Nadalje, prema Hamurabijevu zakoniku, iako smrt žrtve nije bila namjeravani ishod, teške tjelesne ozljede koje su rezultirale smrću ponekad se kažnjavaju okrutnim oblikom taliona, a čijom primjenom kazna pogađa nevinu osobu. Primjerice, u članku

¹⁰⁷ Višić, op. cit. (bilj. 10), str. 104.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ Good, op. cit. (bilj. 23), str. 952.

¹¹⁰ Višić, op. cit. (bilj. 10), str. 106.

¹¹¹ Good, op. cit. (bilj. 23), str. 953.

¹¹² Višić, op. cit. (bilj. 10), str. 119.

¹¹³ Horvatić, Derenčinović, Cvitanović, op. cit. (bilj. 104), str. 64

210. stoji da se za kazneno djelo udaranja trudne žene iz *avilu* klase, zbog čega ona doživi spontani pobačaj sa smrtnim posljedicama, smrću kažnjava kćer napadača: „*Ako ta žena umre, neka se ubije njegova (napadačeva) kći.*“¹¹⁴. Za isto kazneno djelo učinjeno prema ženi iz *muškenu* klase ili robovske klase predviđena je kazna novčana naknada.

Iz prethodno navedenih primjera razvidno je da u zakoniku klasa i društvena sredina često određuju propisivanje različitih kazni za isto kazneno djelo, čime se pripadnici društvenih skupina različito štite od nanesene nepravde, stoga razumijevanje toga drevnog pravnog sustava nužno ovisi o razumijevanju društva unutar kojega on funkcionira.¹¹⁵ Može se pretpostaviti da je u staroj babilonskoj državi, s obzirom na klasne nejednakosti među osobama koje su činile društvo, zajednica općenito prihvaćala odredbe i za njih predviđene kazne koje su štatile državu i društvo.¹¹⁶ U tom kontekstu zanimljiv primjer tjelesne povrede nalazi se u članku 195., gdje se navodi: „*Ako sin udari oca, neka mu se odsiječe ruka.*“¹¹⁷ U tome je vidljiva primjena simboličkog taliona odsijecanjem „ruke koja je počinila kazneno djelo“, iz čega se može zaključiti da ponavljanje istog iziskuje amputaciju druge šake. Navedeni primjer nanošenja tjelesne ozljede ocu, osim ilustracije simboličkog taliona, zanimljiv je jer se iz njega može zaključiti da starobabilonsko društvo prepoznaje i štiti obitelj kao društveni konstrukt istoga, a time i senioritet oca, a posljedično i majke u odnosu na djecu.

Prema Hamurabijevu zakoniku, nemar koji je rezultirao smrću bio je kažnjiv ili smrtnom kaznom ili visokom novčanom kaznom. U slučaju iz članaka 229., graditelj čija je loša gradnja rezultirala smrću vlasnika kuće kažnjava se prema načelu taliona: „*Ako graditelj čovjeku sagradi kuću, ali je ne sagradi čvrsto i kuća se sruši i ubije vlasnika kuće, tog graditelja treba ubiti.*“¹¹⁸ Međutim, ako loša gradnja ubije vlasnikova sina, tada prema članku 230. graditelj nije taj koji izravno snosi kaznu: „*Ako je izazvao smrt sina vlasnika kuće, treba ubiti sina tog graditelja.*“¹¹⁹ Takva kazna ilustracija je okrutne primjene načela taliona, zbog kojega nedužno dijete stradava. Naime, u starobabilonskom društvu članovi obitelji čine proširenu osobu glave obitelji, stoga ponekad vlastitim životom plaćaju za povrede koje je učinio njihov otac. Kazna za nemar u obliku novčane naknade propisana je u člancima 251. i 252., u kojima je ponovno naglašen veći interes države naspram zaštite pripadnika *avilu* klase s obzirom na to da se za

¹¹⁴ Višić, op. cit. (bilj. 10), str. 120.

¹¹⁵ Renger, J., „Wrongdoing and its Sanctions: On "Criminal" and "Civil" law in the Old Babylonian Period“, *Journal of the Economic and Social History of the Orient, Special Issue on the Treatment of Criminals in the Ancient Near East*, sv. 20, br. 1, 1977., str. 72.

¹¹⁶ *Ibidem*, op. cit. (bilj. 115), str. 67.

¹¹⁷ Višić, op. cit. (bilj. 10), str. 119.

¹¹⁸ Roth, T., M., op. cit. (bilj. 24), str. 125.

¹¹⁹ *Ibidem*.

nanesenu povredu propisuje viša novčana naknada. Tako prema članku 251. „*ako vol predstavlja opasnost i mjesno vijeće upozori njegova vlasnika na opasnost od vola, ali se vlasnik ogлуši o rečeno i vol svojim rogovima ubije pripadnika povlaštene (avilu) klase, vlasnik je dužan platiti pola mine srebra*“, dok članak 252. predviđa manju novčanu naknadu za smrt roba: „*ako vol ubije roba slobodnog čovjeka, vlasnik će platiti trećinu mine srebra.*“¹²⁰

Kazneno djelo čaranja navedeno je u članku 4. zakonika koji glasi: „*Ako čovjek optuži drugog čovjeka za čaranja, pa to ne dokaže, onaj tko je optužen za čaranja, ići će do rijeke te će ga se u nju uroniti. Ako ga rijeka uzme, njegov tužitelj uzima sebi njegovu kuću. Ako je rijeka pokazala da je čovjek nedužan pa je ostao živ, neka se ubije onoga koji je tužio. Onaj koji je bio uronjen u rijeku, uzima za sebe tužiteljevu kuću.*“¹²¹ Starobabilonsko društvo vjerovalo je da se magija može upotrijebiti i za štetu i za korist, stoga je njezina uporaba za nanošenje štete drugima bila društveno neprihvatljiva.¹²² Shodno tome, bilo je nužno zaštititi društvo od takve prijetnje propisivanjem kazne. Međutim, optužiti osobu za takvo kazneno djelo očito je predstavljalo ozbiljnu optužbu, pa se u tom kontekstu zakonik bavi problematikom pribavljanja dokaza za isto. Tako u slučaju nedokazanog čaranja zakonik propisuje provođenje dokaznog postupka primjenom božjeg suda, odnosno ordalija bacanjem optuženika u vodu. Iz navedenog proizlazi da se čarobnjaštvo smatralo opasnim i destruktivnim činom za zaštitu društvenog sklada i sigurnosti.

3.3.2. KAZNENA DJELA PROTIV IMOVINE

Krađa se u zakoniku spominje u nekoliko odredbi. Kazne za krađu mogu biti visoka novčana naknada i smrtna kazna. Zakonik u članku 6. za kazneno djelo krađe državne imovine kradljivcu propisuje smrtnu kaznu: „*Ako čovjek ukrade hramsku imovinu ili dvorsku imovinu, neka se ubije; i onaj tko je od kradljivca primio ukradenu imovinu, neka se ubije.*“¹²³ U navedenom primjeru država se zaštitila uvođenjem smrtne kazne za krađu vlastite imovine, upozoravajući potencijalne buduće prijestupnike da nema tolerancije za zločine počinjene nad državnom imovinom, kao i nad hramskom imovinom, koja se eventualno odnosila na svete i neprocjenjive predmete za koje se smatralo da pripadaju bogovima zaštitnicima.¹²⁴ Na isti način kao i krađu državne imovine zakonik je tretirao kupnju i uzimanje na čuvanje imovine od sina

¹²⁰ Višić, op. cit. (bilj. 10), str. 122.

¹²¹ Roth, T., M., op. cit. (bilj. 24), str. 81.

¹²² Good, op. cit. (bilj. 23), str. 955.

¹²³ Višić, op. cit. (bilj. 10), str. 106.

¹²⁴ Good, op. cit. (bilj. 23.), str. 963.

ili roba pripadnika *avilu* klase bez svjedoka i ugovora: „*Ako čovjek od sina ili roba pripadnika avilu klase, bez svjedoka i ugovora kupi ili uzme na čuvanje srebro, zlato, roba ili robinju, stoku ili što drugo, smatra se lopovom, kojeg treba ubiti.*“¹²⁵ Naime, u starobabilonskoj državi nepostojanje ugovora ili svjedoka smatra se dokazom da su sin ili rob ukrali imovinu, stoga ovom odredbom država štiti društvo i sebe od trgovine ukradenom robom.

Za razbojništvo Hamurabijev zakonik propisuje smrtnu kaznu za počinitelje, pa tako npr. u članku 22. stoji: „*Ako čovjek počini razbojstvo i bude uhvaćen, neka se ubije.*“¹²⁶ Iz toga proizlazi da je ovo nomotehničko rješenje vjerojatno korišteno radi očuvanja javnog reda i mira u zemlji. Nadalje, posebno je zanimljiv primjer članka 21. u kojemu se odstupa od načela „jedan zločin, jedna kazna“: „*Ako čovjek iskopa jamu i kroz nju provali u kuću, neka se pred njom ubije i u istu zatrpa.*“¹²⁷ U starobabilonskom društvu kazna pokapanja na mjestu zločina za provalnika i njegovu rodbinu bila je čin poniženja, a slična je situacija i u primjeru iz članka 25., gdje se počinitelj zločina baca u vatru: „*Ako se u kući (nekog) čovjeka pojavi vatra, i čovjek koji ju dođe ugastiti, baci oko na dobra gospodareve kuće, i uzme od dobara gospodarove kuće, taj čovjek neka se baci u (tu) vatru.*“¹²⁸ Obje prethodno navedene odredbe primjer su javne egzekucije, koja uznemirujućim prizorom nastoji odvratiti moguće buduće počinitelje istih kaznenih djela i time zaštititi privatno vlasništvo, ali i zadovoljiti potrebu države za ponovnim isticanjem vlastite moć kao upozorenje drugima. Slijedom navedenoga, u slučaju kada je počinitelj kaznenog djela nepoznat ili nije uhvaćen, prema članku 23. zajednica u okviru čije je mjesne nadležnosti počinjeno razbojstvo dužna je obeštetiti opljačkanog: „*Ako razbojnik ne bude uhvaćen, opljačkani (čovjek) mora pred Bogom potanko nabrojiti ukradene stvari, pa će mu naselje i starješina na čijem je području i okrugu pljačka izvršena, nadoknaditi nestala dobra.*“¹²⁹ Ovaj primjer relikta kolektivnog kažnjavanja ukazuje na važnost toga kaznenog djela za zaštitu društva i države, koje, prema Kurtovićevim riječima, ima za cilj natjerati građane da budu zainteresirani za zbivanja u gradu.¹³⁰

Hamurabijev zakonik za zločine imovinske prirode uz kazneno djelo krađe spominje i kazneno djelo prijevare, kao što je slučaj iz članka 108., koji se odnosi na „gostioničarku“: „*Ako gostioničarka za cijenu pića, umjesto žita primi novac po većoj mjeri, i time vrijednost (cijenu)*

¹²⁵ Višić, op. cit. (bilj. 10), str. 106.

¹²⁶ Roth, T., M., op. cit. (bilj. 24), str. 85

¹²⁷ *Ibidem.*

¹²⁸ Višić, op. cit. (bilj. 10), str. 107.

¹²⁹ *Ibidem.*

¹³⁰ Kurtović, op. cit. (bilj. 3), str. 71.

*pića učini nižom od cijene žita, prevara se treba dokazati i baciti gostioničarku u vodu.*¹³¹ Iako se kazna sama po sebi čini okrutnom, treba imati na umu da su gostionice bile sumnjiva mjesta bez reda gdje su gostioničari kršili zakon tako što kao naknadu za piće nisu primali žito u bruto težini, nego su uzimali novac, pri čemu je u uobičajenom prometu cijena pića bila niža od cijene žita. Prema nekim mišljenjima, navedena kazna imala je svrhu preventivne mjere, jer je cijene alkoholnih pića vjerojatno regulirala vlast, pa je djelo smatrano pokušajem izigravanja propisa i nanošenjem štete državi.¹³²

3.3.3. KAZNENA DJELA PROTIV SLUŽBENE DUŽNOSTI

Zanemarivanje službe i zlouporaba položaja kaznena su djela za koja je propisana smrtna kazna, stoga se člankom 26. dezerterstvo kažnjava smrću: *„Ako teški oružanik i laki oružanik koji je dobio poziv da stupi u kraljevu vojsku, ne ode ili unajmi zamjenika (plaćenika) i pošalje ga umjesto sebe, teški oružanik ili laki oružanik neka se ubije, a njegov će zamjenik uzeti njegov imetak.*“¹³³ Dezerterstvo je kazneno djelo koje izravno ugrožava temelje vojnog ustroja i borbene spremnosti, a time i sigurnost države, zbog čega država kažnjava smrtnom kaznom svakoga tko odluči zanemariti ili izbjeći svoju dužnost prema vladaru i državi. U članku 34. propisano je da će se kazniti zapovjednik koji zlouporabi ovlasti, jednako kao i vojnik koji se ne odazove pozivu u vojsku: *„Ako poglavar ili zapovjednik prisvoji imovinu vojnika, i time nanese štetu vojniku, da vojnika u najam, u sudskom postupku vojnika prepusti moćnijem, prisvoji dar koji je kralj dao vojniku, taj poglavar ili zapovjednik neka se ubije.*“¹³⁴ Zlouporaba dužnosti podrazumijeva svako obnašanje dužnosti koje je suprotno zakoniku, pa se tako u starobabilonskoj državi od odgovornih osoba očekuje da u obnašanju svojih ovlasti postupaju zakonito, odnosno u skladu s ciljevima i interesima položaja na kojem se nalaze. Stoga je svrha propisane kazne osigurati učinkovito vođenje državnih poslova, uz potpuno poštivanje zakona te pošten i obziran odnos prema podanicima kako bi se u konačnici održalo njihovo povjerenje u pravni sustav, a time i u samu državu.

¹³¹ Višić, op. cit. (bilj. 10), str. 29.

¹³² Good, op. cit. (bilj. 23), str. 965.

¹³³ Višić, op. cit. (bilj. 10), str. 107.

¹³⁴ Roth, T., M., op. cit. (bilj. 24), str. 87.

3.3.4. KAZNENA DJELA PROTIV OBITELJI

Kazneno djelo rodoskrvuća kažnjavalo se smrću davljenjem ili spaljivanjem, kao što je to u primjeru u članku 157.: „*Ako sin po smrti svojega oca spava u krilu svoje majke, neka se oboje spale*“ odnosno nekim oblikom izopćenja ili progonstva, kako je propisano člankom 154. u zakoniku: „*Ako otac spozna svoju kćer, neka se taj čovjek protjera iz rodnog mjesta.*“¹³⁵ S obzirom na težinu izrečenih kazni za kazneno djelo rodoskrvuća, moguće je uočiti brigu države za očuvanje obiteljskih vrijednosti. Čini se vjerojatnim da su navedene kazne imale za cilj zaštitu i oslobađanje društva od pojedinaca bez morala, kao i izražavanje gnjeva zajednice prema zlouporabi roditeljskog autoriteta protjerivanjem takve osobe iz mjesta stanovanja, koje je, uz obitelji, bilo vrlo važno za život pojedinaca u starobabilonskoj državi.

3.3.5. KAZNENA DJELA PROTIV PRAVOSUĐA

Krivokletstvo, odnosno namjerno lažno svjedočenje, nepoštivanje je suda za koje zakonik predviđa smrtnu kaznu ili onu koja je predviđena za djelo o kojemu se lažno svjedoči. Kazna za primjer iz članka 3. talionskog je karaktera: „*Ako čovjek u parnici lažno svjedoči, pa rečeno ne dokaže, ako se u parnici radi o životu, čovjek (svjedok) neka se ubije.*“¹³⁶ Isto je propisano i člankom 4. zakonika: „*Ako tako svjedoči u parnici za žito ili novac, snosit će kaznu za tu parnicu.*“¹³⁷ Iz navedenih primjera vidljivo je kako je država vjerojatno oštro kažnjavala lažljivce zbog njihova aktivnog angažmana u zamagljivanju činjenica, čime su ometali božanski naloženu praksu istjerivanja pravde kroz svjetlo istine, potkopavajući sposobnost sudova da dobiju istinita svjedočenja i učinkovito provedu pravdu.¹³⁸ Nadalje, za povredu sudačke dužnosti zakonik člankom 5. nalaže: „*Ako sudac donese odluku, objavi presudu, potpiše i zapečati je, pa se kasnije njegova presuda preinači, i dokaže se da je donijeta presuda preinačena, platiti će dvanaestostruku kaznu koja je u toj parnici određena i biti će trajno udaljen sa sudačke dužnosti.*“¹³⁹ Navedeni primjer ilustrira kako je starobabilonska država štitila sebe i vlastito društvo od sudaca koji su iskorištavali prestiž sudačke dužnosti za ostvarenje osobnih i ekonomskih interesa. Naime, za državu je bilo važno osigurati povjerenje društva u pravosuđe, jer ako ono dobro radi, tada je i povjerenje u samu vlast veće. Suprotno tome, ako pravosuđe ne ispunjava svoju svrhu, tada ono izaziva nepovjerenje i skepticizam

¹³⁵ Višić, op. cit. (bilj. 10), str. 115-116.

¹³⁶ Roth, op. cit. (bilj. 24), str. 81.

¹³⁷ *Ibidem.*

¹³⁸ Bonhomme, Bovin, op. cit. (bilj. 18), str. 19.

¹³⁹ Višić, op. cit. (bilj. 10), str. 106.

društva. Sudovi donose važne odluke za članove društva; ponekad se te odluke odnose na pitanje života ili smrti, pa je shodno tome bilo važno osigurati da suci obavljaju svoj posao profesionalno, odgovorno i nadasve savjesno, pošteno i moralno te na taj način doprinose očuvanju kvalitete pravednosti vladara u čije ime sude.

4. ZAŠTITA DRUŠTVA U DREVNIM ZAKONICIMA BLISKOG ISTOKA

4.1. TORA

O odnosu Hamurabijeva zakonika i Tore raspravljalo se s velikom pažnjom. Naime, nijedna druga poznata zbirka zakona napisana klinastim pismom nema toliko sličnosti s Torom kao Hamurabijev zakonik.¹⁴⁰ Postoje polemike među povjesničarima i pravnicima o tome jesu li zakони napisani pod utjecajem jednoga na drugi, neovisno ili pak imaju zajedničkog pravnog „pretka“ u povijesti drevnog svijeta. Rabin Da-Don navodi analizu stručnjaka za komparativno pravo Davida, koji je zaključio kako Hamurabijev zakonik nije izvor Tore, te ne potječu od istog izvora.¹⁴¹ Naime, iako kod oba zakonika postoji sličnost u izrazima s obzirom na to da su pisani semitskim jezicima, David napominje kako se načelom taliona, prisutnim u zakonicima, društvena zaštita ostvaruje na različit način.¹⁴² U tom kontekstu Hertz navodi da je Hamurabijev zakonik izgrađen na principu taliona, što je suprotno onome što se prakticira u Tori, gdje je talion samo opća maksima.¹⁴³ Navedeno se može uočiti u slučaju graditelja iz Hamurabijeva zakonika, u kojemu, ako loša gradnja rezultira smrću sina vlasnika kuće, kaznu ne snosi graditelj, već njegov sin. To je suprotno Tori, gdje se u Ponovljenom zakonu 24,16 navodi: „*Neka se očevi ne osuđuju na smrt zbog sinova ni sinovi zbog očeva; neka svatko za svoj grijeh gine.*“¹⁴⁴ Naime, oba zakonika imaju patrijarhalne elemente, no oni nisu jednakoga intenziteta. Iako je tradicionalna obitelj s ocem na čelu predstavljena i u Tori, hebrejski zakonik štiti djecu od okrutne primjene taliona ne tretirajući ih kao proširenje osobe glave obitelji, zbog čega ne plaćaju vlastitim životom za nedjela koja je počinio njihov otac, kao što je ponekad slučaj u Hamurabijevu zakoniku. Shodno tome da se ljudski život smatrao nepovredivim jer je čovjek stvoren na sliku Božju, u Tori se zločini protiv imovine nikada nisu kažnjavali smrću,

¹⁴⁰ Wright, David P., *Inventing God's law : how the covenant code of the Bible used and revised the laws of Hammurabi*, New York, Oxford University Press, 2009., str. 15.

¹⁴¹ Da-Don, Kotel. *Židovstvo: život, teologija i filozofija*, Zagreb, Profil International, 2004., str. 582-583.

¹⁴² *Ibidem*.

¹⁴³ Hertz, op. cit. (bilj. 80), str. 215.

¹⁴⁴ Kaštelan, J., Bonaventura, D. (ur.), *Biblija: Stari i Novi zavjet*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1994., str. 161.

već novčanom naknadom.¹⁴⁵ Na primjer, za razliku od Hamurabijeva zakonika, koji kažnjava krađu počinjenu tijekom požara bacanjem u vatru, Tora u Izlasku 24.5 štiti ljudski život predviđajući blažu kaznu: „*Tko zapali vatru pa ona zahvati drač te izgori žito u snopu, u klasu ili na njivi, onaj tko je vatru zapalio mora štetu nadoknaditi.*“¹⁴⁶ Nadalje, Hamurabijevo društvo ima klasni karakter u čijem su dnu robovi, što se može vidjeti na primjeru kaznenog djela nanošenja tjelesnih ozljeda trudnoj ženi, gdje su za isto kazneno djelo propisane različite kazne ovisno o tome kojoj klasi žrtva pripada. Suprotno tome, u Tori nema razlike između društvenih klasa, stoga iako Tora poznaje pojam „hebrejski rob“, pojam se odnosi na čovjeka koji je u teškoj materijalnoj situaciji, a ne na klasu.¹⁴⁷ Slijedom navedenoga, u Knjizi Izlaska 12.49 stoji: „*Neka vrijedi isto pravilo za domoroca i pridošlicu koji među vama boravi*“, iz čega se može zaključiti da se kazneni zakon jednako odnosi na sve, što uključuje i svećeništvo.¹⁴⁸

Iz navedenoga je jasno da propisane kazne u Hamurabijevu zakoniku imaju svrhu osigurati zaštitu društvenog poretka i odnosa među društvenim klasama. Suprotno tome, svrha Tore jest uvesti pravdu i moral te služiti kao moralni kompas odgoja društva.¹⁴⁹ Naime, Tora je jedinstvena među pravnim sustavima staroga svijeta po tome što je religiju učinila temeljem prava i time stvorila moralni kodeks, odnosno opći vodič za ponašanje.¹⁵⁰ Tora ima božansko autorstvo, ona je izraz Božje volje, a ljudski život također je povezan s Božjom voljom i time je svatko izravno odgovoran Bogu.¹⁵¹ Zakon se javno obznanjuje cijelom društvu, a svetost ljudskoga života njegova je primarna briga, stoga se svi zločini smatraju grijesima, a određeni prijestupi ne mogu se poništiti ljudskim djelovanjem.¹⁵²

4.2. HETITSKI ZAKONI

Hetitski zakoni zbirka su propisa s područja središnje Anatolije, današnje Turske, iz razdoblja drugog tisućljeća pr. n. e. Naime, kao što je slučaj s mnogim drevnim tekstovima, autor zbirke zakona i događaji koji su doveli do pisanja zbirke nepoznati su.¹⁵³ Prva od dviju pronađenih pločica počinje tekstom: „Ako čovjek (netko)...“ te uglavnom sadrži propise koji se

¹⁴⁵ Roth, P., M., op. cit. (bilj. 91), str. 33.

¹⁴⁶ Kaštelan, J., Bonaventura, D. (ur.), op. cit. (bilj. 144), str. 61.

¹⁴⁷ Da-Don, op. cit. (bilj. 141), str. 584.

¹⁴⁸ Kaštelan, J., Bonaventura, D. (ur.), op. cit. (bilj. 144), str. 52.

¹⁴⁹ Da-Don, op. cit. (bilj. 141), str. 586;

¹⁵⁰ Woolley, op. cit. (bilj. 13), str. 147.

¹⁵¹ Shalom, P., *Studies in the Book of the Covenant in the light of cuneiform and biblical law*, Leiden, Brill Archive, 1970., str. 100.

¹⁵² *Ibidem.*

¹⁵³ Bonhomme, Bovin, op. cit. (bilj. 18), str. 33.

odnose na zaštitu pojedinaca u društvu i njihove imovine. Druga ploča počinje tekstom: „Ako zemlja (loza)...“ i uključuje propise o zaštiti zemlje i poljoprivredne opreme. Također, uz navedene, smatra se mogućim postojanje drugih pločica s propisima.¹⁵⁴ Danas poznata razlika između kaznenog i građanskog prava, koja nije postojala ni u starobabilonskom pravu, nepoznanica je i u hetitskom pravu.¹⁵⁵

Zbirka zakona pokriva širok raspon tema te je po svome obliku slična drugim zbirkama drevne Mezopotamije. Temeljna svrha hetitskih kaznenih zakona jest zaštita države i javnog poretka, stoga svaka pobuna protiv kralja zahtijeva najstrožu kaznu.¹⁵⁶ Također, zakoni su kaznama štitili životinje i poljoprivredna zemljišta zbog njihove vitalne važnosti za društvo.¹⁵⁷ Hetitski „zakonik“, kao i drugi mezopotamski zakonici, pruža različitu zaštitu ovisno o klasi kojoj počinitelj odnosno žrtva pripada. Naime, ako je žrtva slobodna osoba, tada kazna može biti dvostruko veća od propisane kada je žrtva rob. Na primjer, za osljepljivanje slobodne osobe kazna je 20 šekela, a kada se isto učini robu, tada je iznos kazne 10 šekela.¹⁵⁸ Jedan od zločina koji je hetitsko pravo smatralo najvećom prijetnjom poretku i društvu jest zločin prkošenja državnoj vlasti s obzirom na to da su kazne uvedene prvenstveno u svrhu očuvanja državne vlasti. Nepoštivanje ili protivljenje vladarevim naredbama i odlukama kažnjavalo se smrtnom kaznom, a kao primjer može se navesti članak 173.a koji glasi: „(...) *Ako netko odbije sudsku presudu; neka mu se odsiječe glava.*“¹⁵⁹ Također, za krađu vladareva brončanog koplja, prema članku 126., propisana je ista kazna: „(...) *Ako netko ukrade brončano koplje na vratima palače, bit će kažnjen smrću.*“¹⁶⁰ Važno je napomenuti da nije sasvim jasno zašto je krađa koplja kažnjavana smrću s obzirom na to da se u članku spominju i krađe drugih predmeta koji su pripadali vladaru. Prema Goodu, moguće objašnjenje takve kazne nalazi se u hetitskim obrednim tekstovima, koji spominju koplje pred kojim kleče vladar i vladarica, iz čega se može zaključiti da je koplje imalo značenje simbola autoriteta vladarske vlasti i moći.¹⁶¹

Ostala kaznena djela koja su zbog opasnosti za društvo bila kažnjiva smrtnom kaznom jesu: silovanje, spolni odnosi sa životinjama, čarobnjaštvo i incest; no i u tim slučajevima kralj

¹⁵⁴ Taş, İ., Dinler, V., Hittite Criminal Law in the Light of Modern Paradigms: Searching for the traces of Modern Criminal Law in the Past, *Aramazd Armenian Journal of Near Eastern Studies*, sv. 9, br. 1, 2015., str. 75.

¹⁵⁵ Renger, op. cit. (bilj. 115), str. 72.

¹⁵⁶ Taş, Dinler, op. cit. (bilj. 154), str. 88.

¹⁵⁷ *Ibidem*.

¹⁵⁸ Bonhomme, Bovin, op. cit. (bilj. 18), str. 35.

¹⁵⁹ Roth, T., M., op. cit. (bilj. 24), str. 234.

¹⁶⁰ *Ibidem*, op. cit. (bilj. 24), str. 231.

¹⁶¹ Good, op. cit. (bilj. 23), str. 964.

je morao osobno potvrditi, a time i narediti izvršenje smrtne osude.¹⁶² Između ostaloga, iako su hetitski zakoni nastojali zaštititi društvo zabranom privatne osvete, ipak je bilo iznimaka. Na primjer, privatna osveta kao zločin iz strasti bila je dopuštena samo u slučaju ako je muž zatekao svoju ženu s ljubavnikom *in flagrante delicto* i ubio ih na licu mjesta.¹⁶³ Slijedom navedenoga, čini se kako su i u hetitskom društvu čast i moral bili od posebne važnosti, stoga je zbog povrede istih vlast dopuštala iznimke. U kontekstu navedenoga hetitski zakoni zanimljivi su po tome što su, bez obzira na prethodno navedena kaznena djela za koja je predviđena smrtna kazna, favorizirali imovinsku naknadu u odnosu na odmazdu, što se može zaključiti iz propisa koji su u svojim kasnijim verzijama težili ublaživanju kazne, npr. tjelesne kazne primjenjivane u ranijem razdoblju zamijenjene su novčanom naknadom.¹⁶⁴ Kolektivne kazne u hetitskim zakonima bile su propisane u slučaju pobune ili počinjenja kaznenog djela ubojstva od strane jedne ili više nepoznatih osoba. Ako bi se takav događaj dogodio u blizini trgovišta ili sela, tada bi stanovnici snosili odgovornost za nastalu štetu. Time se, kao i u starobabilonskoj državi, nastojalo prisiliti građane da budu zainteresirani za zbivanja i na taj način pridonesu ostvarivanju zaštite društva i države.¹⁶⁵ Kao rezultat navedenoga, hetitski zakoni, iako dijelom proizlaze iz Hamurabijeva zakonika, pokazuju drugačiju tradiciju i obilježja zaštite društva i države. Naime, došlo je do značajnog pomaka na etičkom polju; broj smrtnih kazni sveden je na minimum, a novčana naknada za počinjeni zločin postala je primarna metoda kažnjavanja zločinaca.

4.3. ASIRSKI ZAKONI

Osim u hetitskim zakonima, utjecaj Hamurabijeva zakonika primjetan je i u asirskim zakonima. Asirsko društvo u svom razvoju prošlo je kroz brojne faze i doživjelo niz značajnih promjena, stoga se asirska povijest može podijeliti na tri razdoblja: staro-asirsko, srednje-asirsko i novo-asirsko. Asirski „zakonik“ odnosi se na zbirku zakona nastalu tijekom srednje-asirskog razdoblja, oko 1076. pr. n. e. Fragmenti „zakonika“ pronađeni tijekom iskapanja na lokalitetu drevnoga grada Ašura vjerno ilustriraju društvene uvjete u kojima su nastajali. Zakoni se u usporedbi sa starijim babilonskim doimaju okrutniji, što nije čudno s obzirom na duh toga ratničkog naroda.¹⁶⁶

¹⁶² Woolley, op. cit. (bilj. 13), str. 172.

¹⁶³ Taş, Dinler, op. cit. (bilj. 154), str. 76.

¹⁶⁴ Woolley, op. cit. (bilj. 13), str. 165.

¹⁶⁵ *Ibidem*, op. cit. (bilj. 13), str. 172.

¹⁶⁶ Jastrow, Jr., M., „An Assyrian Law Code“, *Journal of the American Oriental Society*, American Oriental Society, br. 41, 1921., str. 2.

Kazne u Hamurabijevu zakoniku kojima se štite društvo i država donekle su logički povezane s počinjenim kaznenim djelima, što navodi na zaključak o potrebi javne manifestacije povezanosti djela i kazne koja je izvjesna. Suprotno tome, u asirskim zakonima često izostaje takva logička povezanost, što ukazuje na okrutniji aspekt istih u zaštiti društva i države, zarad primitivnog duha osvete za počinjena kaznena djela ili djela koja je asirsko društvo smatralo nepravednima.¹⁶⁷ Naime, okrutno i kumulativno kažnjavanje provodi se prema načelu „jedan zločin, više sankcija“. Asirci su primjerice zločine protiv imovine kažnjavali kaznom koja je bila i do trideset puta veća od učinjenog i često popraćena sakaćenjem i batinama.¹⁶⁸ Slijedom navedenoga, u asirskim zakonima jedna od najčešćih kazni jest prisilni rad ili „kraljeva služba“, koja se mogla izreći za sve vrste prekršaja u trajanju od mjesec dana. Važno je naglasiti da ta vrsta kazne nije prisutna u Hamurabijevu zakoniku.¹⁶⁹

Kao konkretan primjer navedenoga analizirat će se dva kaznena djela koja se čine značajna za zaštitu asirskog društva i poretka. Budući da je dio sačuvanih asirskih zakona uglavnom posvećen položaju žene, čini se da je za primjer kumulativnog i okrutnog kažnjavanja važan članak A53, koji navodi: „*Ako žena vlastitim činom pobaci svoj plod, a optužbe se dokažu i žena bude proglašena krivom, treba je nabiti na kolac, ne smije se pokopati. Ako umre zbog pobačaja, neka bude nabijena na kolac, i ne smije se pokopati. Ako netko sakrije ženu jer je pobacila (ostatak odredbe nije sačuvan)...*“¹⁷⁰ Navedeni primjer je zanimljiv jer nije sasvim izvjesno čiji se interes štiti propisivanjem izrazito oštre kazne koja se također primjenjuje i ako žena ne preživi pobačaj. Iako je nezahvalno nagađati, a imajući u vidu da drugi zakoni o pobačaju određuju blaže kazne, moguće je da je ženin postupak smatran uvredom njezina muža, što odražava ideju da je žena bila podređena. Naime, u drevnim zakonima smatralo se nedopustivim da podređena osoba vrijeđa nekoga tko joj je nadređen, pa je stoga bilo zabranjeno pokopati ženu, što se u asirskom društvu smatralo činom poniženja. Također, postoji mogućnost da se odredbom štiti muškarčevo pravo odlučivati o sudbini svojih potomka. No, neovisno čije je interese zakon doista trebao štiti, država je izvjesno njime kontrolirala pravo žene na izbor.

Nadalje, asirski zakonici posebno su štitili interese zemljoposjednika, što se može vidjeti na primjeru članka B9 asirskog zakonika, koji glasi: „*Ako čovjek prisvoji dio tuđeg zemljišta, i to se dokaže, vratit će tri puta više od prisvojenog, platit će novčanu naknadu od 3600 šekela*

¹⁶⁷ *Ibidem*, op. cit. (bilj. 166), str. 6.

¹⁶⁸ Hertz, op. cit. (bilj. 80), str. 217.

¹⁶⁹ Jastrow, op. cit. (bilj. 166), str. 7.

¹⁷⁰ Roth, T., M., op. cit. (bilj. 24), str. 174.

*olova, primit će 50 udaraca štapom, te će obavljati kraljevu službu jedan puni mjesec.*¹⁷¹ Iz primjera se može zaključiti da su Asirci smatrali važnim zaštititi granice zemljišta bez obzira na to je li prekrajanje granica učinjeno s namjerom ili bez nje, pa su za taj zločin bile propisane višestruke kazne, koje su, osim očitog kažnjavanja počinitelja kaznenog djela i obeštećenja žrtvi, služile i kao sredstvo odvraćanja potencijalnih zločinaca od počinjenja istog dodatnim zastrašivanjem koje se pak postizalo okrutnim oblicima kažnjavanja. U kontekstu navedenoga jasno je kako su asirski zakoni, iako zasnovani na Hamurabijevu zakoniku, kumulativnim kaznama neusporedivo stroži od njega te vjerno odražavaju brutalni materijalizam Asirskoga carstva i nisku razradu moralnosti kod asirskih bogova, čiji je karakter bio u nepomirljivoj suprotnosti s humanijim Hamurabijevim zakonima.¹⁷²

¹⁷¹ *Ibidem*, op. cit. (bilj. 24), str. 179.

¹⁷² Woolley, op. cit. (bilj. 13), str. 165.

5. ZAKLJUČAK

Proučavajući i analizirajući zaštitu društva i države u drevnoj Mezopotamiji, koja se ostvaruje primjenom normi kaznenog prava, može se uočiti da su na početku razvoja kazne imale samo jednu svrhu, a to je ostvarenje retributivne pravde, tj. odmazde, kojom se kažnjavalo i zastrašivalo s ciljem da se nitko ne usudi počiniti zločin ili ponoviti ga. Drevni Mezopotamci nisu bili vođeni idejom restorativne pravde, tj. njihova namjera nije bila ispraviti ljudsko ponašanje koje šteti zajednici niti otkriti zašto je osoba učinila to što je učinila, već je na počinjeni zločin, bez obzira na to je li počinjen naspram pojedinca ili države, bilo nužno odgovoriti kažnjavanjem počinitelja i obeštećenjem žrtve.

Razvoj prvih država u Mezopotamiji označava i „kraj plemenskih zajednica“ te se javlja potreba za zapisivanjem običaja i zakona koja se očituje u nastanku prvih zakonika. Uzimajući u obzir pravne tekstove razmatrane u radu, jasno je kako njima nisu bila sva kaznena djela. Primjerice, u Hamurabijevu zakoniku ubojstvo, vjerojatno najdestruktivniji zločin za društvo i državu, gotovo da i nije regulirano; navodi se samo nekoliko specifičnih primjera, kao što je slučaj u kojem žena (moguće preko treće osobe) „uzrokuje“ suprugovu smrt. U kontekstu navedenoga, postavlja se pitanje zašto je to tako, ukoliko uzmemo u obzir karakter zakonika, prirodu toga zločina i opasnost koju ono predstavlja za zaštitu društva. Proučavanjem zakonika odgovor na postavljeno pitanje čini se jasnim. Naime, prvi zakonici ne uređuju ono što je bilo općepoznato i uređeno običajnim pravom, već se bave onim slučajevima i pitanjima koji zbog svoje specifičnosti odstupaju od tradicijskih normi ponašanja. Dakle, radi se o pitanjima sporne i nejasne naravi na koja običajno pravo ili nije davalo odgovore ili je nudilo loša rješenja s obzirom na konkretne potrebe društva i države. Shodno tome, bilo je potrebno popuniti pravne praznine ili izvršiti potrebne izmjene običajno prihvaćenog.

Također, razmatranjem odredbi u zakonicima lako je uočiti nejednakost u kažnjavanju pripadnika različitih klasa, što znači da se za isto kazneno djelo, ovisno o tome kojoj klasi pripada počinitelj ili žrtva, izriče drugačija kazna, kojom se osigurava različit stupanj zaštite. Izuzetak među zakonicima koji se spominju u ovom radu jest hebrejska Tora, u kojoj klasna razlika nije prisutna pri određivanju kazne, stoga istu kaznu može snositi osoba koja pripada svećenstvu i siromah. Nadalje, kao napredak u ograničenju krvne osvete, u Hamurabijevu zakoniku pojavljuje se princip taliona, na temelju kojega se kazna određuje po principu „oko za oko, zub za zub“, tj. ništa manje niti ništa više od onoga što je učinjeno. Izricanje kazne po principu taliona ponekad je imalo nehumane i okrutne posljedice, a treba istaknuti i da u situacijama kada nije bilo izvedivo primijeniti načelo taliona u doslovnom smislu, primjenjivao

se tzv. simbolički talion, kao što je npr. odsijecanje ruke koja je udarila. Međutim, bilo bi pogrešno zaključiti da se kao kazna primjenjivala samo osveta ili kazna prema načelu taliona. Naprotiv, kazneno djelo često se kažnjavalo primjenom novčane kazne, koja je mogla biti izrečena kao ograničenje osvete ili kao samostalna sankcija. Primjena navedenoga bila je najočitija u zbirci hetitskih zakona koji su, iako stvoreni na temeljima Hamurabijeva zakonika, ublažili kazne kojima su se štitili država i društvo. Naime, krvna osveta načelno je ukinuta, a novčana naknada ima prednost pred odmazdom. Prema tome, postoji mogućnost da hetitski zakoni sugeriraju prijelaz na pravni sustav u kojemu se smrtna kazna minimalno primjenjuje. Naravno, postoji i primjer za suprotno. Naime, Asirci su ostavštinu Hamurabijeva zakonika prilagodili svom žestokom ratničkom duhu, pa se tako u njihovim zakonima kazne često temelje na principu „jedan zločin, više kazni“, gotovo bez ikakve logične veze između kaznenog djela i kazne.

Na kraju, važno je naglasiti činjenicu da se ljudsko društvo ne može održati bez kontrole međuljudskih interakcija. U kontekstu navedenoga jedno od najvećih dostignuća drevne mezopotamske civilizacije jesu prvi pisani zakonici koji imaju svrhu njegove zaštite. Reformski edikt Urukagine, Ur-Namuov, Lipit-Ištarov i Bilalamin zakonik dokaz su da je prije više od 4000 godina prepoznata važnost zaštite društva i države kaznenim zakonodavstvom. Oni su također dokaz da je unatoč jasnom nasljeđu slavni Hamurabijev zakonik slijedio dugu tradiciju i bio prekretnica u razvoju zaštite društva i države, a ne njezin početak.

6. POPIS LITERATURE

Knjige i članci:

1. Bonhomme, B., Bovin, C., *Milestone Documents in World History: Exploring the Primary Sources that Shaped the World*, Dallas, Schlager Group, 2010.
2. Charpin, Dominique, *Hammurabi of babylon*, London, I.B.Tauris & Co, 2012.
3. Da-Don, K., *Židovstvo: život, teologija i filozofija*, Zagreb, Profil International, 2004.
4. Dyneley, P., J., „The Code of Hammurabi“, *The American Journal of Theology*, sv. 8, br. 3, 1904., str. 601-609.
5. Goetze, A., „The Laws of Eshnunna“, *The Annual of the American Schools of Oriental Research*, The American Schools of Oriental Research, sv. 31., 1951-1952., str. v+vii-x+1-197
6. Good, M., E., „Capital Punishment and Its Alternatives in Ancient near Eastern law“, *Stanford Law Review*, sv. 19, br. 5, 1967., str. 947-977.
7. Gračanin, H., „Babilonski kralj Hamurabi“, *Meridijani: časopis za zemljopis, povijest, ekologiju i putovanja*, br. 158, 2011., str. 80-87.
8. Hertz, J. H., „Ancient Semitic Codes and the Mosaic Legislation“, *Journal of Comparative Legislation and International Law*, Cambridge University Press, sv. 10, br. 4, 1928. str. 207-221.
9. Horvatić, Ž., Derenčinović, D., Cvitanović, L., *Kazneno pravo, Opći dio 1, Kazneno pravo i kazneni zakon*, Zagreb, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2016.
10. Jastrow, Jr., M., „An Assyrian Law Code“, *Journal of the American Oriental Society*, *American Oriental Society*, br. 41, 1921., str. 1-59.
11. Kale, E., *Povijest civilizacija*, Zagreb, Školska knjiga, 1988.
12. Kaštelan, J., Bonaventura, D. (ur.), *Biblija: Stari i Novi zavjet*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1994.
13. Kramer, S., N., „Ur-Nammu Law Code“, *Orientalia, NOVA SERIES*, Gregorian Biblical Press, sv. 23, br. 1, 1954., str. 40-51.
14. Kramer, S., N., *The Sumerians, Their History, culture and character*, London, The University of Chicago Press, 1963.
15. Kurtović, Š., *Opća povijest prava i države, I. Knjiga Stari i Srednji vijek*, Zagreb, Pravni fakultet u Zagrebu, 1992.
16. Mintas – Hodak, Lj., Rašić, M., *Uvod u državu i pravo*, Zagreb, MATE d.o.o., 2016.

17. Renger, J., „Wrongdoing and its Sanctions: On "Criminal" and "Civil" law in the Old Babylonian Period“, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Special Issue on the Treatment of Criminals in the Ancient Near East, sv. 20, br. 1, 1977., str. 65-77.
18. Robinson, Paul H., „Competing Conceptions of Modern Desert: Vengeful, Deontological, and Empirical“, *The Cambridge Law Journal*, Cambridge University Press, sv. 67, br. 1, 2008., str. 145-175.
19. Roth, P., M., *Oko za oko: Globalna povijest zločina i kazne*, Zagreb, TIM press, 2016.
20. Roth, T., M., „Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor“, *SBL. Writings from the Ancient World*, sv. 6, Atlanta, Georgia, Scholars Press, 1995.
21. Shalom, P., *Studies in the Book of the Covenant in the light of cuneiform and biblical law*, Leiden, Brill Archive, 1970.
22. Speiser, E., A., „Cuneiform Law and the History of Civilization“, *Proceedings of the American Philosophical Society*, American Philosophical Society, sv. 107, br. 6, 1963., str. 536-541.
23. Steele, R., F., „The Lipit-Ishtar Law Code“, *American Journal of Archaeology*, Archaeological Institute of America, sv. 51, br. 2, 1947., str. 158-164.
24. Taş, İ., Dinler, V., „Hittite Criminal Law in the Light of Modern Paradigms: Searching for the traces of Modernday Criminal Law in the Past“, *Aramazd Armenian Journal of Near Eastern Studies*, sv. 9, br. 1, 2015., str. 73-90.
25. Van De Mieroop, M., *King Hammurabi of Babylon*, London, Blackwell Publishing, 2005.
26. Višić, M., *Zakonici drevne Mezopotamije*, Sarajevo, Svjetlost, 1989.
27. Woolley, Sir Leonard. *Počeci civilizacije, Historija čovječanstva*, sv. I / knj. 2, Zagreb, Naprijed, 1966.
28. Wright, David P., *Inventing God's law : how the covenant code of the Bible used and revised the laws of Hammurabi*, New York, Oxford University Press, 2009.

Internetske stranice:

1. Pojam teokracija, Hrvatska enciklopedija (mrežno izdanje), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, dostupno na mrežnoj stranici: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=-60863>, posjećeno 23.listopada 2022.